

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

- Konservator *Trond Gjerdi*, Oslo: "Grenserelevante formkriterier" som etnologisk begrep "The criterion of form relevant to the boundary" as an etnological concept 33

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Docent *Björn Linn*, Stockholm: Fataburen inför byggnadsvårdsåret 50
- Fil. kand. *Karl-Olov Arnstberg*, Stockholm, och fil. kand. *Agnete Hellberg*, Malmö: Zigenarens väg. Genmäle och Replik 52
- Ingvar Andersson: Skånes historia. Senmedeltiden. Anmäld av professor *Hilding Pleijel*, Lund 56
- Gertrud Grenander Nyberg: Lanthemmens vävstolar. Anmäld av t. f. professor *Toini-Inkeri Kaukonen*, Helsingfors 57
- Gertrud Ingers: Gästgivardöttrarna i Everlöf. Anmäld av professor *Sigfrid Svensson*, Lund 64

- Anne Louise Gjesdal Christensen: Välerenga. Treby i murbyen. — J. U. E. Lehtonen & Matti Räsänen: [Stadsdelen Haapaniemi i Kuopio]. Anmälda av docent *Sven B. Ek*, Landskrona 65
- Nils Hallan: Jemter på Levangsmarknaden i 1680-årene. — Holger Wichman & Gert Nylander: Skalstugan. Anmälda av professor *Gösta Berg*, Stockholm 67
- Tage Hedborg: I sågverksrörelsens tjänst. Anmäld av fil. lic. *Mats Hellspong*, Stockholm 68
- Åke Stavenow: Nils Månsson Mandelgren. Anmäld av amanuensen fil. kand. *Bengt Jacobson*, Lund 69

KORTA BOKNOTISER

- Stig Pleijel (utg.): Dädesjö konfirmander 1878—1974 72
- Karl Olin: Chisago Lake-församlingen i Minnesota 72

RIG · ÅRGÅNG 58 · HÄFTE 2

1975

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Presidenten *Sture Petré*n

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION :

Professor *Gösta Berg*

Intendent *Hans Medelius*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, 223 62 Lund.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 15 kr

Postgiro 193958-6

Bilaga medföljer

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1975

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

”Grenserelevante formkriterier” som etnologisk begrep

Av Trond Gjerdi

Utgivelsen av Atlas över svensk folkkultur i 1957 var resultatet av et betydelig felt- og forskningsarbeid innen folkelivsforskningen i Sverige. Professor Sigurd Erixon var drivkraften helt fra begynnelsen av, og la til rette et omfattende kartografisk verk som stadig er aktuelt i skandinavisk debatt om etnologiske forskningsmetoder.

Sigurd Erixon har selv skissert opp hvilke muligheter han mener foreligger i et kartmateriale av denne art.

Han legger vekt på at kartmaterialet først og fremst er et overvåkingsinstrument under pågående innsamling, og et middel til å få oversikt over et stort materiale under den videre bearbeidelse. Dernest gir han uttrykk for at etnologen under gunstige omstendigheter kan studere kartmaterialet og derved få større klarhet om et objekts territoriale utviklingshistorie. I visse tilfeller kan det bli til hjelp for mer allsidige analyser av de inntegnede utbredelsesområdenes indre karakter.

Etterhvert som fordelene ved kartenes anskuelighet er blitt akseptert, er kartmaterialet blitt mer og mer utnyttet innenfor etnologien. Kartografi er både på Kontinentet og i Skandinavia blitt en disiplin som i større grad søker å stille hypoteser og å gjøre dypundersøkelser og derved trekke mer vidtrekkende slutninger enn hva f. eks. Sigurd Erixon har gjort.

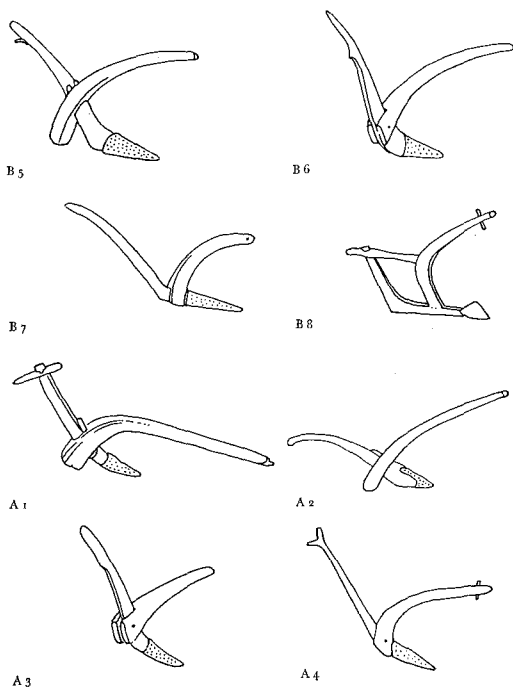
En interessant studie i så måte er professor Knut Kolsruds artikkel om Kulturgren-

ser som etnologisk problem¹, hvor han bl. a. tar for seg Sigurd Erixons undersøkelser om arden i Atlas över svensk folkkultur. Kolsrud har, på grunnlag av Erixons publiserte kartmateriale, villet gi et utdypet bilde av ardens forekomst i et visst område ved å typologisere etter andre kriterier enn hva Erixon gjør.

Sigurd Erixon har i teksten til sine type-tegninger gitt opplysninger om utformningen av ardens fotparti — og de konstruksjonene som er brukt for å forbinde ardbuen og dragåsen. Sigurd Erixon bruker fotpartiet som klassifiseringskriterium, mens Kolsrud bruker konstruksjonene (som ”formkriterium”). Hos Kolsrud medfører dette større orden i kartbildet på den måten at det formkriteriet han velger å anvende, gir muligheten til å trekke en grense som skiller to områder fra hverandre.

Kolsrud gir i artikkelen et bidrag til utprøving og forståelse av nye begreper på et konkret materiale. ”Grenserelevante formkriterier” er et slikt begrep som i hans analyse står meget sentralt. Knut Kolsrud oppfordrer til videre diskusjon, og hans tankevekkende innlegg har stimulert meg til å arbeide med denne analysen. Jeg vil

¹ Om kulturgrenser som etnologisk problem, stensil, Oslo 1972. Holdt som foredrag på det 19. Nordiske etnolog- og folkeminddeforskermöde, Sönderborg 1972. Trykt i *Ethnologia Scandinavica* 1973, On Cultural Boundaries as an Ethnological Problem. Det er små forandringer i den siste publikasjonen, noe jeg skal komme tilbake til.

1. Överst: "horisontellt fotparti finnes".
Nederst: "utbildad fotparti saknas". Tegningene fotografert etter Kolsrud i *Ethnologia Scandinavica*.

först og fremst ta for meg det konkrete eksempel om arden.

Begrepet "grenserelevante formkriterier" er, slik jeg har forstått Kolsrud, definert slik at det gir uttrykk for at en gjenstand — en gjenstands form — eller deler av en gjenstand, fordeler seg geografisk slik at det tallmessig viser en klar fordeling av formkriteriene i et område, eller på to sider av en grense. Grensen er framkommet som et resultat av formkriteriets fordeling.

Uansett valg av formkriterium vil denne definisjonen kunne stå uangripelig fordi den er holdbar ut fra et teoretisk logisk resonnement. Det er holdbart uansett om formkriteriet har mening for oss — blir forstått — eller ikke. Et grenserelevant formkriterium representerer "eksistensielle"

fakta i en flatefordeling.

Jeg aksepterer det nøkternt logiske i dette, men vil knytte noen bemerkninger til begrepet slik det er brukt i en etnologisk arbeidsmåte hos Knut Kolsrud.

Först vil jeg dröfte "formkriterier", deretter det såkalte "grenserelevante" i et kartbilde.

Formkriterier

Generelt om formkriterier vil jeg hevde at skal man trekke slutninger om kvalitet, eller foreta funksjonsanalyser, må det kreves at man har en klar forståelse av hva formkriteriene betyr i den sammenheng de står i. Man må på forhånd ha klarhet f. eks. om et redskaps funksjon, slik at man vet hva man får svar på når en form viser sig å være grenserelevant. Jeg skal forsöke å vise dette ved å se nærmere på Kolsruds analyse.

"Den jordarbeidende del":

Sigurd Erixon har i "Atlas över svensk folkkultur" skilt mellom "bågårder" hvor a) "horisontellt fotparti finnes" og b) "utbildad fotparti saknas", fig.1. Denne klassifiseringen medfører ingen markant geografisk fordeling av de to typer i området. Erixon trekker heller ingen slutninger utover det han viser på kartet.

Kolsrud slår fast at: "Den etnologiske klassifisering (hos Erixon) har således tvunget seg vilkårlig inn i menneskers valgfrihet og er ikke reell i det regulariteter ikke lar seg påvise. Sålens (= fotparti) utforming beror på tilfeldigheter, likeledes klöftfestet på sålen eller like ovenfor den. Derimot gir de to festemåter mellom ardens styre og åsen ganske klare og langt på vei gjensidig utelukkende fordelinger i terrenget". Kolsrud konkluderer med: "Analysen viser

således at det grenserrelevante formkriterium ikke er den jordarbeidende del, men festet", fig. 2.

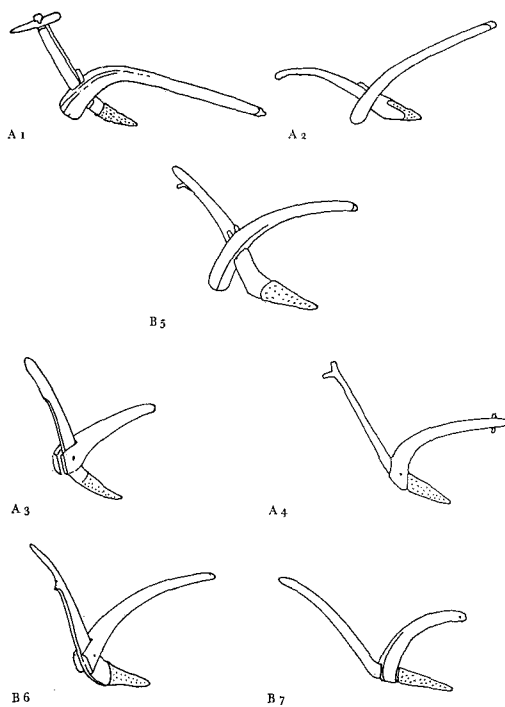
Analysen viser at Erixons klassifisering ikke fører til noe grenserrelevant formkriterium slik Kolsrud definerer begrepet. Men det er ikke helt korrekt når Kolsrud omskriver Erixons klassifisering med "den jordarbeidende del", som om Erixon hadde vurdert alle forhold ved dette kompleks, og ikke bare en del av det, nemlig hvorvidt sålen har "horisontellt fotparti" eller ikke. "Den jordarbeidende del" må sees som noe langt mer enn dette.

Det er først ved en praktisk vurdering at vi får vite hvordan den jordarbeidende del skal defineres. Som en interessant detalj vil jeg nevne at når arden har hull i åsen (A 1, A 2, B 5) får sålen støtte av enden på åsen der denne stikker ned bak sålen, slik at den jordarbeidende del av arden ikke bare er sålens utforming, men kan være hele den del av arden som ligger ned mot jorden.

En ard pløyer som kjent ikke jorden, men den løser opp jordsmonnet. Derfor kan resultatet av det arbeid arden med "utbildat fotparti" gjør, bli det samme som ard uten "utbildat fotparti", dersom dragåsen danner en støtte bak sålen.

Det er også en annen detalj jeg gjerne skulle se ble utredet på det praktiske plan. Av avgjørende betydning for hvordan ardens såle arbeider seg gjennom jorden på er vinkelen mellom sålen og dragåsen. Vinkelen bestemmer til en viss grad hvor bratt sålen arbeider seg ned i jorden. Selv med "horisontellt fotparti" er det ikke innlysende at arden arbeider seg gjennom jorden i horisontal retning, fig. 3.

Også lengden på fotpartiet har betydning for funksjonen, jo kortere såle, desto lettere er det å bruke styret som en stang som skal føre (bende) sålen i den ønskelige

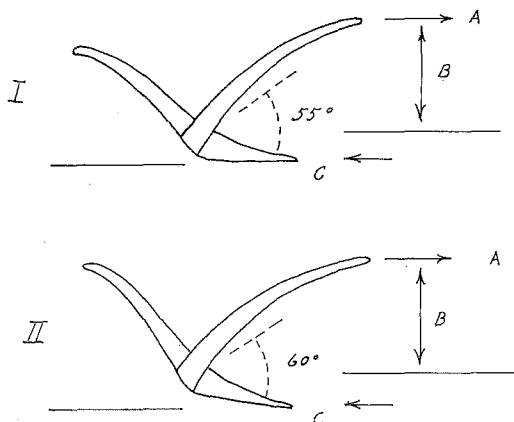

2. Øverst: arder med "hullfeste".
Nederst: arder med "kløftfeste". Tegningene fotografert etter Kolsrud.

stilling gjennom jorden.

Jeg har her antydnet flere formkriterier som går på hvordan den jordarbeidende del skal defineres. På grunnlag av det vil jeg hevde at formkriteriet ikke bør bestemmes på grunnlag av form som form betraktes, men av en form som prinsipielt representerer en hel funksjonsdel på arden. Dette skulle også være i tråd med Kolsrud i teorien.

Kolsrud har imidlertid ikke diskutert hva "den jordarbeidende del" i realiteten er på arden, og hans oppfatning kunne formuleres slik: Analysen viser således at det grenserrelevante formkriterium ikke lar seg utlede av klassifiseringen hos Erixon, med eller uten "utbildat fotparti", men av festet. Ved å benytte Erixons egen formulering i

3. Skjematiske tegninger av arder.

I. Vinkelen mellom dragåsen og sålen/styret er viktig for hvordan arden arbeider. Ved å trekke arden i dragåsen A i en viss høyde fra jorden B (trekkhøyden) og gi sålen motstand C, vil sålen stille seg i en bestemt posisjon. (Den faktor som ikke lar seg beregne er kraften som legges på styret for å justere hvor dypt arden skal arbeide).

II. Eksemplet viser hva som kan skje ved at vinkelen mellom dragåsen og sålen endres fra ca 55° til ca 60°. Arden vil stå mer på, og eventuelt gå dypere i jorden. Selv om sålen er "horisontell" (rett) vil ikke det derved si at den arbeider horisontalt i jorden. Dette avhenger som sagt av vinkelen og den kraft som legges på styret for å justere høyden.

stedet for "den jordarbeidende del" vil eventuelle misforståelser unngås.

"Festet"

I en dristig argumentasjonsform sier imidlertid Kolsrud: "Analysen viser således at det grenserelevante formkriterium ikke er den jordarbeidende del, men festet. Feste-måten er klart normert, rimeligvis fordi den er den tradisjonsbundne løsning på det viktigste problem for hvordan arden skulle kunne fungere etter sin hensikt".

At løsningen er tradisjonsbunden skal foreløpig ikke benektes, men at den er løsningen på det viktigste problem osv, må drøftes nærmere. Den blir ikke pr. definisjon løsningen på det viktigste problem

fordi om den eventuelt skulle være den mest grenserelevante detalj på Sigurd Erixons kart. En slik påstand er vel å gå for langt i å stole på et begrepsapparat uten en langt mer inngående diskusjon om dette.

"Festets tekniske funksjon"

I sammenheng med dette skriver Kolsrud: "Festets tekniske funksjon var grunnlaget for arbeidsprosessen, dens formål, utbytte og virkninger".

Generelt sett er funksjonsbegrepet mange-tydig — avhengig av om det står i en etnologisk eller rent teknisk kontekst. Her er det imidlertid gjort klart at det dreier seg om teknologi. Jeg skal forsøke å gjøre rede for hva dette innebærer.

Konstruksjonen som holder sammen de to delene på arden har den hensikt å binde dem sammen i et statisk forhold slik at arden kan fungere. Forholdet er at enten vil konstruksjonen stå mot de påkjenninger den blir utsatt for — eller den vil bryte slik at arden går i stykker. Det dreier seg altså om en brukbar løsning, eller en ubrukelig sådan.

Denne konstruksjonen har dette felles med mange andre tilsvarende typer. To trestykker som er limt sammen, utgjør f. eks. en konstruksjon. (De to flatene som skal limes sammen må være svakt konkave i lengderetningen, slik at trykket på endeflatene blir større enn midt på når de to flatene presses sammen.)

Det er ikke en bevegelig konstruksjon, men en fast. I tilknytning til dette kan vi gjøre et tankeeksperiment: Arden er satt sammen av to naturvokste emner. Hadde det vært mulig å finne et emne som var slik at arden kunne lages av ett eneste stykke tre, hadde man foretrukket det, og derved sluppet konstruksjonen.

Hadde det derimot vært et krav til arden

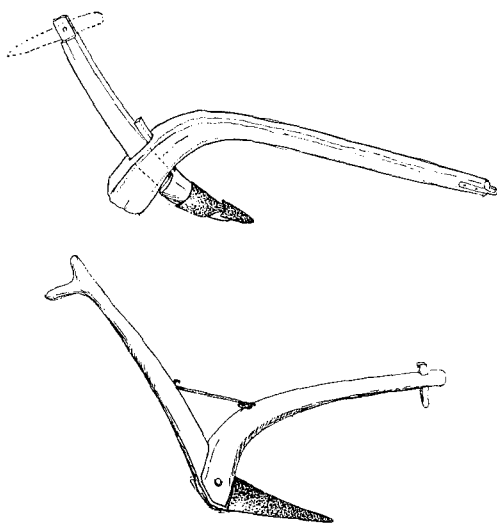
at vinkelen mellom dragåsen og ardbuen skulle kunne endres etter behov, (noe vi skal komme tilbake til senere) hadde konstruksjonen hatt både den *hensikt* å holde sammen de to delene på arden, og den *funksjon* å skulle kunne endre ardens egenskaper ettersom hvor dypt den skulle arbeide i jorden.

Jeg vil med andre ord sette et klart skille mellom faste og bevegelige konstruksjoner.

Rent formelt kan det muligens forsvares å bruke betegnelsen teknisk funksjon om de aktuelle konstruksjonene, selv om de er låst fast i en eneste stilling. Men det er etter min mening uheldig fordi det kan føre til ytterligere å gjøre funksjonsbegrepet mangetydig innenfor etnologisk språkbruk. Dette fordi det teknisk funksjonelle i mange forbindelser innebærer bevegelighet eller endringer i den måten gjenstanden fungerer på.

Kolsrud kan ha brukt begrepet teknisk funksjon i tilknytning til sin analyse, fordi han hevder at ”Kulturgrenser må konstrueres etter en funksjonelt rettet typologi”. Hele bevisføringen henger på hans definisjon av begrepet teknisk funksjon.

Jeg deler for så vidt den oppfatning at kulturgrenser bør konstrueres etter en funksjonelt rettet typologi, men da i en mer etnologisk, og ikke teknisk, sammenheng. Dvs. at funksjonen må stå i direkte forbindelse med den aktivitet som foregår når mannen utfører arbeidet med arden, at den også innbefatter arbeidsmåten i en eller annen sammenheng. For å unngå misforståelser i det som følger i min argumentasjon kan vi konstatere at konstruksjonene, slik Kolsrud ser dem, har den hensikt å holde ardens deler i et statisk forhold under bearbeiding av jorden. Dette skiller seg fra den funksjon konstruksjonen har hvis den kan endre sålens stilling f. eks. om bonden ön-

4. Överst: Ard, Svegs sn, Härjedalen.
Nederst: Ard, Hanebo sn, Hälsingland. Foto etter Svensk Geografisk Arsbok, 1949, s. 150, 151 (Sigurd Erixon).

sker at arden skal gå dypere.

Til slutt vil jeg reise spørsmålet: hvorfor er det så viktig å klarlegge hvorvidt konstruksjonen har en teknisk funksjon eller ikke? Etnologer har i andre sammenhenger flatefordelt konstruktive detaljer uten at det var nødvendig å påvise en teknisk funksjon. Jeg tenker f. eks. på John Granlunds Träkärl i svepteknik. Forskjellen er bl. a. at han ikke konstruerer *kulturgrenser* på grunnlag av konstruksjonsdetaljene. Her blir spørsmålet om hvordan en definerer begrepet kulturgrense, og om Kolsrud pretenderer å gjøre det i forbindelse med eksemplet arden i ”Kulturgrenser som etnologisk problem”.

Mener Kolsrud at en funksjonelt rettet typologi kvalifiserer til betegnelsen kulturgrense, hvis formen er grenserrelevant, mens en ikke funksjonsrettet typologi ikke gjør det? Er det en av forklaringene på at Kolsrud understreker festets betydning så sterkt og sier: ”Kraften i draget og motstanden i

den jordarbeidende del sammen med styreoppgaven møtes i festet mellom åsen og ardbuen. . . . Festets tekniske funksjon var grunnlaget for arbeidsprosessen, dens formål, utbytte og virkninger”.

Vil Kolsrud kvalifisere nettopp denne konstruksjonen til å gjelde i forbindelse med en kulturgrense når han tillegger denne del av arden så stor betydning med vidtrekkende konsekvenser?

Er det en distinksjon her som skiller mellom en grense som forteller om forskjeller av mindre dyptgripende art i to områder — og en *kulturgrense*?

Festetets generelle betydning:

Festet er viktig, det holder åsen og ardbuen sammen i en vinkel som er nødvendig. Men hos Kolsrud er festet blitt det viktigste på hele arden, det var ”grunnlaget for arbeidsprosessen, dens formål, utbytte og virkninger”. Dvs. at i sin ytterste konsekvens er det totale utbytte i form av kornmengde betinget av festet. Jeg tror det er riktig å moderere påstanden ved å si at festet er viktig på samme måte som utformningen av dragåsen, ardbuen og vinkelen mellom dem. Intet er uvesentlig for at arden skal fungere riktig. Hvis en av disse detaljer svikter eller har feil form, vil det gå ut over ardens funksjon. Det er vanskelig å avgjøre hvilken detalj som er viktigst.

Jeg vil trekke fram enda en detalj i Kolsruds argumentasjon. ”Kraften i draget og motstanden i den jordarbeidende del sammen med styreoppgaven møtes i festet mellom åsen og ardbuen. I forhold til en sikker løsning av dette problem var den nøyaktige utforming av den jordarbeidende del langt mindre viktig”.

Denne påstand må etter mitt skjønn tolkes på en spesiell måte, ellers kan det lede til misforståelser. Vi skal se litt nærmere på

dette (min tolkning i parentes): ”I forhold til en sikker løsning på dette problem (i motsetning til en løsning som ville være i fare for ikke å holde) var den nøyaktige utforming av den jordarbeidende del langt mindre viktig” (i betydningen pinlig nøyaktig, dvs. unødvendig nøyaktig). En slik tolkning vil kunne aksepteres som holdbar, men hvis det skal tolkes rett fram: at løsningen av konstruksjonen er viktigere enn utformningen av den jordarbeidende del, vil jeg være uenig, selv om det her fra Kolsruds side bare dreier seg om å understreke hvor viktig det ”grenserelevante formkriterium” er i en total sammenheng.

I en vurdering av ardens kvalitet vil jeg legge vekt på følgende.

1. Emnenes beskaffenhet, tykkelse og styrke.
2. Formen på de to emner som skal utgjøre en ard. Hver av dem har sin individuelle form som må passes sammen på den måten at vinkelen mellom dem blir hensiktsmessig, og slik at den jordarbeidende del føres ned i jorden så at han som skal styre arden, har kontroll over hvor dypt den skal gå.
3. En holdbar løsning på den konstruksjon som skal binde de to delene sammen.

Hvis en av disse kvaliteter svikter, kan arden ikke arbeide etter sin hensikt.

Valg av konstruksjon — festet som normbetinget faktor:

Det ovenstående har handlet om vurderingene av konstruksjonens viktige ”funksjon” på arden. Kolsrud har lagt stor vekt på å underbygge plausibiliteten av å anvende konstruksjonen som den viktigste *normbetingede* faktor i utformningen av arden. Jeg har forsøkt å vise at det er ulike syn på framgangsmåten og enkeltvurderingene i dette spørsmål. Jeg vil også gi ut-

trykk for at de summariske og til dels usammenliknbare typetegningene hos Sigurd Erixon forekommer meg å være lite egnet for slutninger av denne art. Det lar seg ikke gjøre å lese ut av tegningene mål og størrelser, lengder eller vinkler mellom ardbuen og åsen. Det er et faktum at vi ikke har å gjøre med oppmålinger av faktiske arder, men av typer frambrakt av Erixons begrensede problemstilling. Ser vi på noen originaltegninger til ardmaterialet fra det aktuelle område, finner vi at viktige detaljer er utelatt i typetegningene hos Erixon (og følgelig også hos Kolsrud). En sammenlikning av arder fra Härjedalen og Hälsingland med A1 og A4 hos Kolsrud viser dette med tydelighet, fig. 4.

Når det gjelder valg av konstruksjon, kløftfeste eller hullfeste, kan dette være, som Kolsrud hevder, betinget av normer.² Valg av konstruksjonsløsning kan følge et kulturelt mønster. Men dette mønster kan ende blindt ved at valget er avhengig av f. eks. naturforholdene på stedet.

Eksempel: De to emner som skal koples sammen til en ard, er naturvokste, og det fins aldri to like emner. Disse to emner skal danne en gitt vinkel i forhold til hverandre for at arden skal fungere etter sin hensikt. Da må arden settes sammen ved hjelp av en konstruksjon som retter seg etter emnets

beskaffenhet. Det er helt tydelig at de emner som er benyttet i ”bågårder” nr. A4 og B7, fig. 2, ikke kunne settes sammen ved hullfeste. En sliss var nødvendig for at arden skulle fungere ”etter sin hensikt”. Med hullfeste ville enden på ardbuen stikke ned i jorden og forstyrre den jordarbeidende del. Jeg vil hevde at emnenes form (krumning) kan ha innvirket på valg av konstruksjonsløsning. Det må være tillatt å spørre: Har bonden som laget arden valgt emne av hensyn til den spesielle konstruksjonen han ville bruke, eller forholder det seg omvendt, at han valgte konstruksjon etter emnet? Det er heller ikke logisk å tenke seg at en bonde forringet et godt emne for å få til en spesiell konstruksjon, når det hele kunne løses på en like god måte med en annen likeverdig konstruksjonsløsning som han formodentlig kjente til. Det viser seg jo at i hele området det her er tale om, er begge løsninger kjent.

Så vidt jeg kan skjønne, går det ikke fram hos Erixon eller Kolsrud om dette er vurdert. Tegningene hos Erixon er vanskelige å analysere med tanke på dette. Noen arder er tegnet rett fra siden, andre halvt fra siden. Det er derfor vanskelig å avgjøre vinkler, lengder og størrelser. En annen ting som er viktig, er at ardene er tegnet som typer ut fra Erixons valg av kriterier, og det er vanskelig å føye til nye analysekriterier uten å gå til primærmaterialet.

En kunne f. eks. tenke seg å vurdere formkriteriene ved konstruksjonen tapp/hull ved å undersøke følgende: Arden med hullfeste har kiler som strammer der hvor styret går gjennom ardbuen. I norsk materiale fins eksempler på at hullet er gjort større enn tappen som skal inn i hullet. Hensikten er at ved hjelp av kiler kan vinkelen mellom åsen og ardbuen endres. Dette for at arden ev. skal gå grunt eller

² I vurderingen av ardenes konstruksjoner gjør ikke Kolsrud forskjell på ”klyka og ridgrepp” slik Sigurd Erixon gjør. Kolsrud omtaler alle som at ”den (åsen) omslutter ardbuen i et ridgrepp”. Senere bruker han konsekvent betegnelsen ”kløftfeste”. Dette synes å være en litt rask omgåelse av en ikke ubetydelig detalj. Ifølge Svenska Akademiens ordbok kan klyka være den yformede del av et tre, som oppstår ved at en gren deler seg i to grener. Erixon har skilt mellom denne og ”ridgrepp”, som synes å være en sliss med innsnevret åpning. Erixon har antydnet to vidt forskjellige løsninger, og det kunne ha vært av interesse å få vurdert de to løsningers likhet for begge typer ble puttet i samme bås og betraktet som ett formkriterium.

dypere ned i jorden. I slike tilfeller har altså festet (konstruksjonen) en dobbelt hensikt, fig. 5.

Disse spesielle anmerkninger om formkriteriene er nødvendige for min videre drøftelse av problemet. Fordi ardmaterialet hos Sigurd Erixon er vanskelig å studere i detalj, og å etterprøve, velger jeg å trekke fram et nytt materiale i håp om at dette kan føre oss et skritt videre når det gjelder å forstå dette vi her forsøker å utrede på det teoretiske plan.

Et eksempel fra snekkerhåndverket:

I profesjonelt snekkerhåndverk og i bygdehåndverk kan en flate (eks. en dør) bygges opp — konstrueres — på flere måter. I hovedprinsippet er det 3 måter å gjøre det på. 1) rammeverk i flatens ytterkanter. I midten en fylling som har anledning til å bevege seg inne i rammen i takt med fuktighetsendringer. 2) en flate limt sammen av bord. Utenpå denne platen er det limt et listverk slik at platen får samme ytre karakter som 1). 3) En flate består av en eller flere bord. I selve flaten er det høylet ut profiler slik at platen får samme ytre karakter som 1 og 2, fig. 6.

I folkekunsthistorien har temaet ekte eller falsk rammeverk blitt behandlet. I den forbindelse har man skilt mellom to grupper, på den ene siden ekte rammeverk (1), på den andre siden falsk (2—3). Det er hevdet at falsk rammeverk er mest utbredt på bygdene hos bygdehåndverkeren, mens ekte rammeverk var mest brukt av den profesjonelle håndverker i byen. Dette er blitt en litterær tradisjon, som må ha blitt til ved at man har framhevet det primitive hos bygdehåndverkeren og det perfekte hos den profesjonelle. Dette gjelder særlig 16- og 1700-årene. Ser man på dette problemet tallmessig, vil man imidlertid komme til at fordelingen by—land er noenlunde jevn. Det vil framkomme et uklart bilde av fordelingen geografisk.

Hvis vi typologiserer slik jeg har gjort med 1) ekte rammeverk, 2) plate med belistninger (maskering), og 3) plate med profilering innskåret (falsk), vil vi kunne komme fram til et klarere skille.

Resultatet vil bli: Ekte rammeverk har jevn fordeling hos profesjonelle håndverkere og hos

bygdehåndverkere. Maskering av flaten har overvekt hos profesjonelle i byene. Falsk rammeverk har en klar overvekt på bygdene.

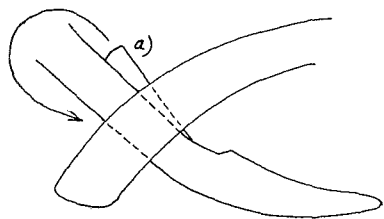
Man kan her hevde at man har funnet et formkriterium som det er verd å bygge videre på i den hensikt å skille det mer profesjonelle håndverk ut fra bygdehåndverk. På denne måten kan man studere den håndverksmessige utførelse og hvordan nye konstruksjoner spres til periferien, dels ved at profesjonelle håndverkere arbeider utenfor byene, og dels ved at bygdehåndverkerne tar opp nye konstruksjoner og metoder ved kontakt med sentrene. Den konstruksjonen vi har trukket fram, må være relevant når det gjelder å skille grupper og områder fra hverandre. Konstruksjonen utgjør en vital del i snekkerhåndverket, som forutsetter valg mellom flere muligheter. Dette kan man sikkert også gjøre, men jeg vil bestemt hevde at skal jeg komme videre, må jeg trekke inn andre konkrete fakta for dette kan skje. Jeg må analysere hensikter, fordeler og ulemper ved de ulike konstruksjonsmetoder. Det jeg har funnet, har bare begrenset gyldighet inntil jeg finner årsakene til de ulike konstruksjoner.

Ved nærmere undersøkelser viser det seg at maskering av flaten knytter seg til små flater, mens store flater er forbundet med såkalt ekte rammeverk.

Hvis jeg setter opp et nytt skjema og knytter de tre grupper til flatenes størrelsesforhold, vil et nytt interessant årsaksforhold dukke opp. Nemlig hvilken konstruksjon som er mest hensiktsmessig i forhold til flatens størrelse. (Jeg tenker både på kvalitet og arbeidstid). Følger jeg problemet et hakk videre, vil jeg måtte svare på hvorfor små, henholdsvis store flater, er mest utbredt der eller der.

Allerede her har vi fjernet oss fra problemstillingen, selve konstruksjonen er ikke lenger primært det grenserelevante, men flatestørrelsen. Den er igjen betinget av materialkvaliteten. Jeg tenker her på de forskjellige materialer som eik, mahogny og andre oversjøiske materialer i det profesjonelle håndverk, og på den andre siden furu, som bygdehåndverkeren stort sett hadde til rådighet.

Dessuten hadde motebetingede omstendigheter meget å si. Hvorvidt renessansen slo inn sterkere noen steder og holdt seg levende over et lengere tidsrom, mens det andre steder ble ba-

5. Skjematisk tegning av ard med "hullfeste". Kilen a) kan flyttes ned under ardbuen og endre vinkelen mellom dragåsen og ardbuen.

rokk og rokokko som særpreget møbelkunsten gjennom 16- og 1700 årene.

Oprinnelig var det imidlertid valg av konstruksjonene hos profesjonelle håndverkere og byggehåndverkere som var det normative, det som skilte gruppene fra hverandre. Nå er valg av konstruksjon blitt et spørsmål om materialtilgang, lagring av materialene og motemessige spørsmål, og ikke et spørsmål om hvorvidt byggehåndverkeren hadde evner til å gjennomføre en spesiell konstruksjon, eller i det hele tatt kjente til konstruksjonen.

Vi skal ikke her gå videre med en utredning av dette spørsmål. Jeg har selv ikke gjort grundige nok undersøkelser ut over det jeg har gjort rede for. Det vi imidlertid kan holde fast ved, er at en kjedereaksjon av årsakssammenhenger fører oss bort fra den opprinnelige problemstilling, og det skille som ble konstruert, er ikke lenger adekvat for de nye sakskomplekser som er oppstått. I et hvert fall ikke for disse omstendigheter er kritisk analysert i en total sammenheng.

Det fins grenserelevante formkriterier, og for den saks skyld kan en grense godt stå der uten at man riktig vet og ser sammenhenger til andre verdier i kulturbildet. Jeg tenker da først og fremst på noen av de helt klare grenser Sigurd Erixon har trukket opp, f. eks. fäbodgrensen som faller sammen med andre viktige kulturgrenser i Sverige.

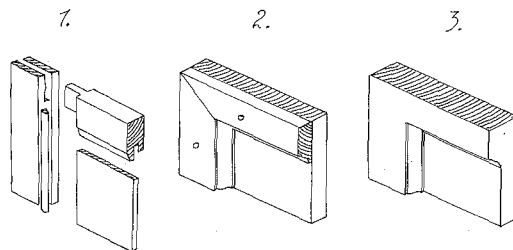
Men det fins altså også eksempler på at

formkriterier står i et avhengighetsforhold til andre verdier som kan forskyve grensen, kaste den om kull, eller gjøre den uinteressant. Dette siste gjelder snekkerhåndverkets dörkonstruksjoner, og hvis vi bruker Knut Kolruds eksempel med ardene og de to konstruksjonsløsningene, vil vi måtte følge en årsaksrekke og tape det opprinnelige problem av syne for å finne problemstillinger som er interessante rent kulturhistorisk. Hvis det f. eks. henger sammen slik at valg av konstruksjonene på arden er betinget av emnet — altså noe som virker tilfeldig i første omgang — på hvilken måte kan formkriteriet være grenserelevant? Man kan selvfølgelig begynne å studere naturforholdene — skogen — i de utpregede landbruksområder, og i høyreliggende områder med annerledes vegetasjon. Men i stedet for å søke løsningen på dette vanskelige og noe subtile problem vil jeg rette oppmerksomheten mot selve kartet og representativiteten i materialet.

Kartet—den grenserelevante linje

Begrepet grenserelevante formkriterier er, som vi innledningsvis var inne på, uangri-

6. Dörkonstruksjoner: 1. "ekte rammeverk". 2. heltresplate med belistninger (maskering). 3. heltresplate med profilering innskåret (falsk). Det fins mange eksempler på en mellomting mellom 2 og 3 ved at den vertikale profilen er hövlet ut av heltresplaten, mens övre og nedre profilkant er en påsatt list. Disse tilfeller er satt i gruppe 3.

pelig som filosofisk begrep. Uansett fra hvilken kant man søker å påpeke svakheter ved det, finner man at det inneholder stor grad av holdbarhet. La oss imidlertid se nærmere på begrepet. Kolsrud sier at oppgaven må være å "... oppsøke homogenitet i flaten for å finne fram til formen, altså å lete fram det normativt skillende i typenes formkriterier".

Dette innebærer at man ikke behøver hverken å kjenne grensen eller formkriteriet, men at man søker til man finner det formkriteriet som gir en grense. Framgangsmåten skiller seg fra den metode som bl. a. er kjent for statistiske undersøkelser og som forutsetter at man søker a) å holde grensen konstant, for å se hvilke formkriterier som svarer til grensen og om disse er viktige, eller b) finner viktige formkriterier og ser om det finnes entydige definerte grenser som skiller klart mellom dem, og som ellers er meningsfylt. Her stilles det krav om at enten grensen eller formkriteriet er kjent.

Det forekommer meg at et begrepsapparat av den typen Kolsrud anvender her ikke bare bør ha egenverdi i kraft av å være et filosofisk fenomen som er selvinnsyende. En utprøving av begrepets verdi og holdbarhet må foretas på begrepets anvendelsesområde — og man må ha lov til å stille krav til det materiale som skal gi begrepet praktisk anvendelse.

Når det gjelder undersøkelsen omkring ardene hos Sigurd Erixon, skal jeg peke på noen fakta som er viktige for bedømmelsen av materialet som Kolsrud bygger på.

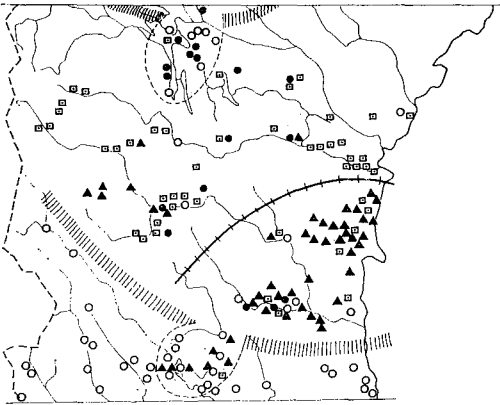
Det geografiske område som er gjenstand for detaljert analyse hos Knut Kolsrud, strekker seg fra Gävle i syd til Örnsköldsvik i nord. Det omfatter øvre del av landskapene Dalarne og Gästrikland, hele Härjedalen, Hälsingland, Medelpad og

söndre del av Ångermanland og Jämtland. Området er ca. 75 000 km² stort, dvs. over 1/6-del av Sverige. I dette område er det gjort 99 observasjoner av ard med hull- og kløftfeste, dvs. en observasjon pr. 750 km² (tilsvarende 3 observasjoner i Vestfold fylke i Norge).

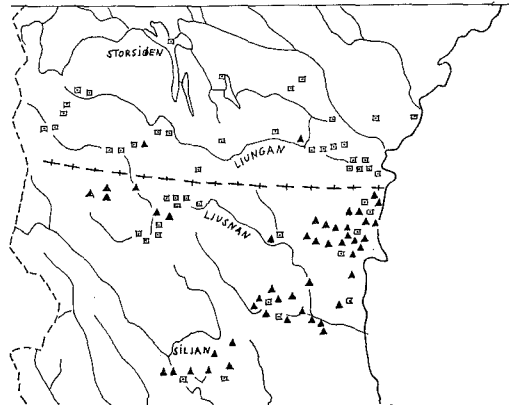
På grunnlag av de formkriteriene vi ovenfor har diskutert, er det trukket en linje — en grense — gjennom dette område. Med utgangspunkt i formkriteriet, festet mellom åsen og ardbuen, er denne grensen *mest* relevant, fig. 7. Ifølge definisjonen av begrepet skiller grensen mellom to områder der hvor den tallmessige forskjell er størst. Dette er den konsekvente holdning når det gjelder definisjonen av begrepet "grenserelevante formkriterier". Hos Kolsrud er dette også gjort helt klart: "Eksperimentet er gjort utelukkende på basis av kartene, uten den ledsagende teksten og helt uten kjennskap til det bakenforliggende kildemateriale. Poenget er å trekke ut en flaterrelevant elementtypologi som sier noe om forholdet mellom form og normstyrke og derfor gir et geografisk fordelingsmønster med ordnet avgrensning".

Hensikten er altså (hos Kolsrud) ikke å vurdere omstendigheter i kultur og landskap, men saken dreier seg om nøktern tallmessig fordeling i et kartbilde. For å holde oss strikt til denne nøkterne tallmessige fordeling i kartbildet har jeg følgende å anmerke.

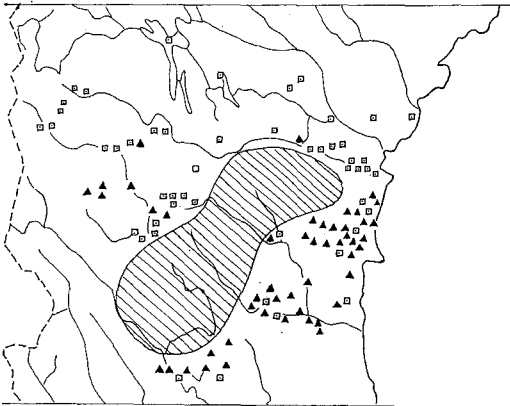
Kolsrud opererer med tallene 40 og 8 for hullfeste (H) og kløftfeste (K) henholdsvis i det nord—vestlige område og 6 og 40 for de samme formene i det sør—østlige område. (Dette på grunnlag av kartene i Kolsruds første publikasjon "Om kulturgrenser som etnologisk problem". I den senere trykte versjon i *Ethnologia Scandinavica* 1973 har Kolsrud sjaltet ut et område ved Siljan-

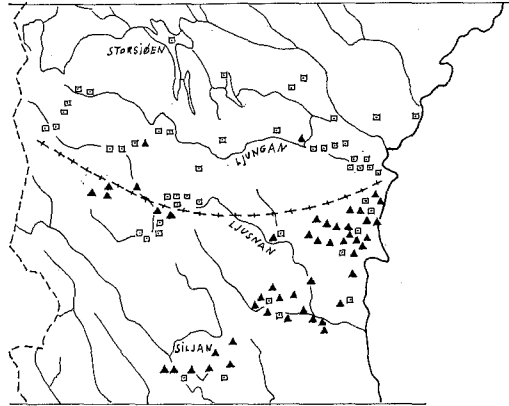
7. Kart fotografert etter Kolsrud i Ethnologia Scandinavica. □ bu Beard med hullfeste. ▲ bu Beard med klöftfeste. ■ grindard. ○ höyard.

8. Kart som viser alternativ 1. hos Gjerdi. Plottingene med grindard og höyard er utelatt. □ ard med "hullfeste". ▲ ard med "klöftfeste".

9. Kart med markering av lakuneområdet.

10. Kart som viser alternativ 2. hos Gjerdi. Plottingene med grindard og höyard er utelatt. □ ard med "hullfeste". ▲ ard med "klöftfeste".

sjöen og opererer med tallene sør—öst 34 og 8, nord—vest 8 og 40. Grensa er den samme begge steder).

Ifølge tellinger i "Atlas över svensk folk-kultur" skal tallene være henholdsvis 40 og 8, 10 og 41 for formene H og K i de to områdene avgrenset av Kolsrud. Og med disse nye tall som utgangspunkt kan den mest grenserelevante linje like gjerne trekkes et helt annet sted. I stedet for å krysse dalströkene ned gjennom Hälsingland og Dalarne

vil grensen kunne trekkes langs sörgrensa av landskapene Medelpad og Jämtland. Grensa kommer til å gå mellom dalförene i öst-Sverige, men krysser Ljusnan der elven dreier nordover ovenfor Linsell. Her vil tallene være henholdsvis 31 og 2, og 19 og 47 for de to nye områdene, fig. 8.

Poenget her er ikke at jeg jubler over å ha funnet en ny grense, som til og med passer bedre rent landskapsmessig, og som jeg vil holde fram som det riktige etter å ha

oppdaget en tellefeil. Derimot vil jeg rette søkelyset mot det faktum at små tellefeil slår merkbart ut på et tallmessig fordelingsmønster som opererer med under 100 enheter. Vi kan tenke oss at med ca. 50 enheter på den ene siden av grensen vil en observasjon utgjøre hele 2 %. Ved å flytte et par observasjoner, eller ved å telle feil, blir utslaget meget betydelig.

Det viser seg m.a.o. at grensen lett kan forskyves på denne måten. En parallellforskyvning av grensen rokker for så vidt ikke nevneverdig tendensen og teorien om en kulturgrense. Men grensen kan også komme til å måtte forskyves i en vifteform slik eksemplet mitt beskriver. Dette kommer av at observasjonspunktene totalt sett er konsentrert i et område. Man forskyver derved ikke grensen i området med stor tetthet av observasjonspunkter, men forskyvningen skjer i et område med få observasjonspunkter. Her kan grensen flyttes milevis bare ved flytting av et observasjonspunkt.

Lakuneområde

Jeg vil trekke fram enda en detalj som jeg mener er viktig for drøftelsen av bruk av kart. På grunnlag av de tall vi opererer med hos Erixon, vil det være mulig å trekke enda en grense som faktisk er mer grenserelevant enn de to andre.

Grensen som Kolsrud har beregnet, går gjennom et lakuneområde på S. Erixons kart. Det utgjør vel 12 000 km², dvs. et område som er større enn Akershus og Östfold fylker, fig. 9. Her fins ingen observasjoner. Hva dette kommer av, vet vi ikke, og det er heller ikke tatt stilling til det. Bosetningen synes imidlertid ikke å være til

hinder for en del observasjoner her også.³ Uansett, området er stort og det er god plass til å tegne grensen inn med tydelig markering. Der jeg trakk grensen første gang, var det også mulig å tegne inn en markert linje. Men skulle jeg ha vært helt korrekt, burde jeg ha trukket linjen gjennom et område ved Sveg, noe som böd på problemer fordi det var trangt på kartet. Linjen ville løpe nær opp til flere plottinger. Men det var tross alt langt mellom observasjonene her også, hvis man hadde gått en tur i terrenget, kanskje en mil eller to. Desuten er vi ute etter den *mest* grenserelevante linje, og den går nettopp her. Derfor har jeg tegnet et kart for denne grensen i tillegg. Med denne grensen er tallene henholdsvis 36 og 3, samt 14 og 46 for de nordlige og sørlige områder ved denne avgrensing, fig. 10.

Om de tre grenser som er konstruert har jeg følgende å bemerke.

En kan ikke ved dette materiale benytte de vanlige statistiske metoder til å bestemme hvilken av de alternative grenser som er den "riktige" eller den "beste". Dette skyldes a) at slik Erixon har gjennomført sine observasjoner kan vi med sikkerhet gå ut fra at de ikke representerer noe tilfeldig utvalg (i statistisk forstand) av alle de mulige observasjonene i området, og b) at selv om observasjonene var et tilfeldig utvalg av alle arder som har vært brukt i denne delen av Sverige, så er antallet observasjoner for lite til at de observerte forskjeller mellom de alternative grenser kan sies å være signifikante, og vi kan således ikke si at det ene grenseforslaget skiller bedre enn det andre.

³ Ifølge Atlas över Sverige, 1944, utgitt av Svenska Sällskapet för antropologi och geografi, er det anslagsvis 1 700 bruksenheter med middel-størrelse 2,4 ha, og 400 bruksenheter med middel-størrelse 10,25 ha i det område jeg har skravert på kartet.

		Antall obs.			Prosent		
		☐	▲	Ialt	☐	▲	Ialt
1. Kolsrud, opprinnelig	Nord	40	8	48	83	17	100
	Syd	6	40	46	13	87	100
2. Kolsrud, rettet	Nord	40	8	48	83	17	100
	Syd	10	41	51	20	80	100
3. Gjerdi, alt.1.	Nord	31	2	33	94	6	100
	Syd	19	47	66	29	71	100
4. Gjerdi, alt.2.	Nord	36	3	39	92	8	100
	Syd	14	46	60	23	77	100
5. Gjerdi, alt.2. uten Siljan	Nord	36	3	39	92	8	100
	Syd	12	39	51	24	76	100
6. Kolsrud, uten Siljan	Nord	40	8	48	83	17	100
	Syd	8	34	42	19	81	100

☐ = ard med "hullfeste"

▲ = ard med "kløftfeste"

I publikasjonen i Ethnologia Scandinavica har Kolsrud av en eller annen grunn utelatt et område ved Siljan. I mitt alternativ 2, uten Siljan (nr. 5) har jeg ønsket å få en sammenlikning med Kolsrud uten Siljan, nr. 6 i tabellen ovenfor.

Tallmaterialet gir altså ikke nok informasjon til å velge mellom de alternative grenser. Et annet spørsmål er om man foretar valget ut fra kjennskap til terreng, kommunikasjonsforhold og liknende tilleggsinformasjoner. Men la oss se på tallmaterialet ovenfor.

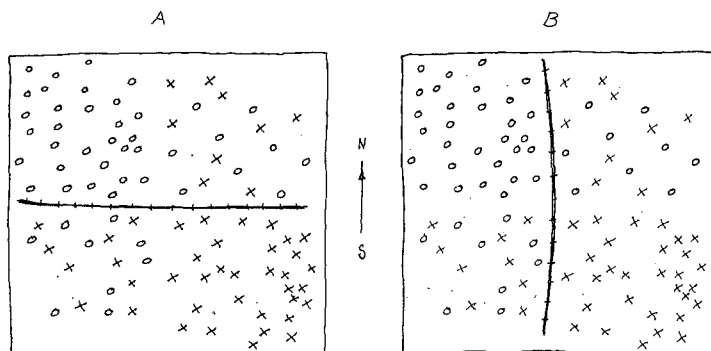
Hvis vi ser bort fra alle krav til statistisk metode og ser på tallene som de står, vil det kanskje være naturlig å konkludere med at Gjerdi, alternativ 2 representerer den beste grensen sammenliknet med Kolsrud (rettet). Området i nord er blitt mer "ren" enn syd er blitt "oppblandet". Men datamaterialet gir altså ikke grunnlag for hårfine distinksjoner. Grensen som Kolsrud har konstruert kan ikke under noen omstendighet sies å være entydig.

Entydighet

En tallmessig utregning som resulterer i hva Kolsrud kaller "... ganske klare og langt på vei gjensidig utelukkende fordelinger i terrenget", kan altså vise seg å være tvilsom. Studerer en alle muligheter i et kartbilde, viser det seg at grensen kan forskyves. Og teoretisk er det ingenting i veien for at en grense kan gå på to ganske forskjellige steder og være like grenserlevant. Begge grensene kan vise en tallmessig fordeling som virker overbevisende på samme måte som vist av Kolsrud.

Jeg skal anskueliggjøre dette ytterligere med et tenkt tilfelle, som helt skjematisk og teoretisk viser hvordan dette kan se ut. Jeg vil understreke at eksemplet ikke er hentet fra virkeligheten, og at det ikke må

11. Et tenkt tilfelle. En klart skillende linje kan konstrueres både i øst/vest og nord/syd retning. Grensen er ikke i noe tilfelle entydig. Det er også mulig å legge grensen i en diagonal linje. De runde plottingene har nemlig tyngdepunkt i nord-vest og kryssplottingene i syd-øst.

forbindes med de kart vi drøfter i denne artikkelen. Den eneste likhet er antall plottinger. Eksemplet er tatt med for å vise en eiendommelighet som kan føre til feilslutninger, fig. 11.

I eksempel a) hvor grensen går fra øst til vest, er det tallmessige forhold 39 og 9, samt 9 og 39 i henholdsvis det sørlige og nordlige område. Man kan med andre ord hevde at forholdet viser ganske klar og langt på vei gjensidig utelukkende fordeling i terrenget.

I eksempel b) ser vi det samme kartet, men grensen er trukket fra nord mot syd. Det pussige er at denne grensen er like relevant som eks. a) viste. Det tallmessige forhold er også her 39 og 9, og 9 og 39.

Det er framkommet to grenser som begge er like gode og som går i ganske forskjellige retninger. Eksemplet er søkt, men det viser at vi lett kan stå overfor eiendommeligheter som kan føre en på villspor.

Jeg har bragt dette eksempel inn i diskusjonen fordi man lett kan få det inntrykk at et flatefordelingsmønster har en slags iboende utsagnskraft. Imidlertid: en nøktern opptelling av plottinger kan i første omgang gi et overbevisende tallmessig resultat, som ved nærmere undersøkelser av kartet viser seg ikke å være den eneste relevante grense. Som konklusjon vil jeg hevde

at en grense må være entydig for at den skal få verdi i etnologisk forskning. Vel å merke hvis man trekker slutninger av den art Kolsrud har gjort.

Representativitet

Hvis man i et område studerer fenomenet ard, som vi må forutsette har eksistert på de fleste gårdar, la oss si at det i dette tilfelle dreier seg om vel 50 000 enheter⁴, og man finner 100, så representerer disse 100 nøyaktig 0,2 %. Når det gjelder representativitet ved utarbeidelse av kart, vil det blant forskere være ulike oppfatninger. Noen forskere hevder at naturgeografiske forhold og historiske faktorer må drøftes og vurderes før man kan trekke slutninger av et kartbilde som ikke helt entydig viser et fordelingsmønster.

Et annet syn går ut på at et flatefordelingsmønster avspeiler — uansett alle andre omstendigheter — kulturelt normbetingede fenomener. Denne tro på at flatefordelingsmønsteret forteller vesentlige ting om menneskelig adferd, er begrunnet med at det er mulig å konstatere en viss orden i kartbildet, og at dette ikke kan være likegyldig. Det er meget vanskelig å motbevise dette aksiom.

⁴ Statistisk Årsbok för Sverige 1932.

Spørsmålet er om det er nok å konstatere at det er orden i et kartbilde. Det må være berettiget å spørre om verdien av en analyse som bygger på under 1/2 % av et tilnærmet hele, når grensen ikke er entydig, men må konstrueres med nøyaktig tallmessig beregning.

Sannsynligheten av et fornuftig forskningsresultat reduseres etter min mening når følgende også må tas med i betraktningen.

For det første har innsamlingen til Atlas över svensk folkkultur foregått over et langt tidsrom. For det andre hadde informantene forskjellig alder og ga opplysninger om bruk fra forskjellige tidsrom. Her er vi med andre ord inne på tidsfaktoren. Gjennom et kartbilde ønsker man å fange inn et stillbilde av en prosess. I dette tilfelle med arden er det ikke snakk om å fikserer en aktiv prosess, det er ikke et fenomen som er under spredning, men det er et fenomen på retur. Det er ifølge Erixon snakk om reliktoområde. Noen arder er brukt sekundært. Andre er holdt i hevd med den opprinnelige funksjon. Andre er gått ut av bruk og ligger under låven som et minne om fortiden.

Den prosess som er fanget inn i et bilde på et kart, kan i dette tilfelle bestå av både funksjonell og sosial retrett, samt tidligere stadier av en retrett. Disse omstendigheter fører oss rett inn i det sakskompleks som heter naturgeografiske forhold. Særlig fordi vi har å gjøre med kulturell retrett og ikke en novasjonsprosess.

Konklusjon

En gjenstandsgruppe som er flatefordelt i et kartbilde og som er uten ledsagende opplysninger, må nødvendigvis ha en begrenset verdi. Kolsrud har formulert det slik: ”Eksperimentet er gjort utelukkende på basis av

kartene, uten den ledsagende tekst og helt uten kjennskap til det bakenforliggende kildemateriale. Poenget er å trekke ut en flaterlevant elementtypologi som sier noe om forholdet mellom form og normstyrke og derfor gir et geografisk fordelingsmønster med ordnet avgrensing”.

Mine innvendinger går først og fremst ut på at Knut Kolsrud tross denne erklæring har trukket inn en analyse av detaljene i et gjenstandsmateriale hvor bare skjematisk typetegninger forelå sammen med Sigurd Erixons knappe forklaringer til gjenstandsmaterialet, og trukket betydelige slutninger av denne analyse. Dvs. at han har trukket slutninger av den ledsagende tekst og tolket gjenstandsmaterialet. Jeg vil sette et spørsmålstegn ved om det er mulig å foreta en slik kildekritisk studie på grunnlag av Erixons kartmateriale.

Jeg vil også føye til at Kolsrud i sin avhandling Om kulturgrenser som etnologisk problem, generelt har drøftet innholdet i begrepene stabilitet, institusjonalisering, element, linje og sone, tilfeldighet, homogenitet, intensitet og avgrensing. Men de problemer som reiser seg i forbindelse med disse begrepene, og de forbehold som Kolsrud selv mener burde tas, er ikke trukket inn i diskusjonen omkring det konkrete eksempel med arden. Som eksempel her viser jeg til Kolsruds tekst: ”Det andre postulat er at de foreteelser som blir romlig avgrenset må ha karakter av *institusjonalisering*. Det vil si at de oppviser regelmessighet i bruk fordi de er funksjonelt foretrukket innen sitt område, og er integrert i *handlingskomplekser som er alminnelig akseptert som verdifulle og riktige for folk*” (understrekingen av meg).

Kolsrud har ikke bevist at dette er tilfelle med ardens konstruksjoner. Han har ikke drøftet hvorvidt disse kan sies å være aksep-

tert som verdifulle og riktige for folk, men slår bare fast, ut fra egen vurdering av forholdene, (og av flatefordelingen i kartbildet) at festet var grunnlaget for "arbeidsprosessen, dens formål, utbytte og virkninger". "Foreteelsene" i forbindelse med konstruksjonene kan i et hvert fall ikke sies å være *aktivt* integrert i handlingskomplekser *ved bruk av arden* fordi det ikke dreier seg om bevegelse i konstruksjonene (slik Kolsrud tolker materialet). Det avhenger i tilfelle av hvordan han definerer "integre". Det er uklart om Kolsrud kanskje setter dette postulat i forbindelse med *tilvirkningen* av arden (det å lage arden). Her hadde jeg ønsket en næmere presisering.

Som konklusjon på mine betraktninger vil jeg stille opp noen betingelser til en undersøkelse av den art vi her har drøftet for at begrepet "grenserelevante formkriterier" skal bli fornuftig i en etnologisk sammenheng.

Disse betingelser ligger implisitt hos Kolsrud (bortsett fra nr. 4), men han har etter hva jeg kan skjønne ikke tatt den fulle konsekvens av dem når det gjelder eksemplet med ardene.

1. Formkriteriet må være betinget av normer.
2. Formkriteriet må være funksjonsbetinget i etnologisk forstand, og stå i et klart forhold til andre kulturelle verdier.

3. Materialet må være representativt.
4. Grensen som konstrueres må være entydig bestemt. Det vil i første rekke si at to grenser ikke må framkomme som like relevante. Grensen må ikke kunne flyttes markert ved at små endringer av antall observasjonspunkter foretas, eller ved at et større lakunecområde tenkes å bli utfyllt.

I den argumentasjon jeg har ført i mitt innlegg om "grenserelevante formkriterier", har jeg gitt uttrykk for at de betingelser som er stilt opp i disse 4 punkter, ikke er tilfredstilt i Kolsruds "eksperiment".

For det første mener jeg at formkriteriet ikke er analysert tilstrekkelig slik at det framkommer en klar forståelse av dets betydning og sammenheng med andre formkriterier. Jeg vil spesielt lede oppmerksomheten mot det faktum at Kolsrud selv har stilt krav om at "Kulturgrenser må konstrueres etter en funksjonelt rettet typologi". Og det er innlysende at Kolsruds betegnelse "festets tekniske funksjon" ikke er dekkende og god nok, og slett ikke på bakgrunn av Kolsruds ønske om å skjerpe kravene til begrepsapparatet.

For det andre er kartet og grensen som er framkommet, bygget på et utilstrekkelig materiale. Jeg tenker først og fremst på representativiteten i området som er analysert, og det forhold at grensen ikke er entydig.

Summary

"The criterion of form relevant to the boundary" as an ethnological concept

At the 19th Scandinavian ethnology and folklore research congress at Sönderborg in 1972, Professor Knut Kolsrud read his paper, "On cultural boundaries as an ethnological problem". It was stencilled but later published in English in the *Ethnologia Scandinavia* 1973 with but minor alterations in the original text. Here, Knut Kolsrud discusses a number of concepts bearing directly upon the problems of cultural boundaries in ethnological research. The analysis refers, *inter alia*, to Sigurd Erixon's "Atlas of Swedish folk culture", where an investigation was made of the occurrence of the "ard" (*aratrum*) in Sweden. In his atlas, Sigurd Erixon uses the bottom part of the ard as a classificatory criterion, but the different types do not present a distribution pattern that divides the area into zones, nor do they create a boundary. Neither did Erixon attempt to draw any conclusions in this respect.

Professor Kolsrud has chosen a part of the area where the ard occurs (Fig. 7) and, using *the way in which the bow of the ard is attached to the shaft* as a criterion of form, he found that a boundary can be drawn dividing the occurrence of the different constructional solutions into two areas. The number of observations in the area is 94 (according to Kolsrud), and they are distributed as follows: In a north-western area there are 40 observations with hole attachment and 8 with slot attachment. In the south-eastern area the figures are 6 with hole attachment and 40 with slot attachment.

"The criterion of form relevant to the boundary" ties in directly with this analysis. Kolsrud means to say that the task may be "to look for homogeneity in space in order to determine the form, to find the normative differences in the formal criteria of types". This implies that neither the boundary nor the criterion of form need be known, but that one should try to find the criterion of form that supplies a boundary. This approach differs from the method that is usually applied in statistical investigations, where one attempts a) to keep the boundary constant in order to find out what criteria of form correspond to the boundary and if they are relevant, or b) to find relevant criteria of form in order to ascertain if there are any distinctly defined boundaries that clearly distinguish the criteria from each other, or may otherwise be significant. This presupposes that either the boundary or the criterion is known.

The kind of conceptual method used by Kolsrud should not be given an intrinsic value by virtue of being a philosophical phenomenon, which just has to be taken for granted. The value and validity of the concept should be tested in relation to its

application—and one should be entitled to put certain demands upon the material by which the concept is to be used in practice.

The present article disagrees with Professor Kolsrud on two issues: a) the criterion of form, and b) the representativeness of the material.

It discusses, quite concretely, whether the "technical function" really is functional in the ethnological sense of the word. There is some doubt whether the criterion of form—as analysed by Kolsrud—meets the requirements posed by Kolsrud *himself*. "The second postulate is that the phenomena which are spatially limited must have the character of institutions. That is to say, that their use shows a regularity because they are functionally preferred within their area, and that they are integrated in a complex of activities which are generally accepted by people as right and valuable."

A concrete analysis shows that the construction which attach's the bow of the ard to the shaft is static, and not movable. *It is not related directly to the ploughing function when using the ard.* A concrete analysis of the criterion of form is missing in Kolsrud, an analysis which would present a clear understanding of the "function" of the criterion of form. Neither can such an understanding be arrived at by studying the type drawings made by Erixon. The only thing would be to study the basic material and from that extract further data about the ards.

In constructing the boundary, Kolsrud has made an error in counting, whereby the boundary may be displaced. It appears that the boundary is not clearly defined, but can run in several directions and still be relevant in terms of figures. The error in counting is not great, but may nonetheless be of decisive importance since the total number of observations is so small, merely 99 in relation to an area of 75 000 km² (the total number of farms in the area: about 50 000).

There is an area on the map (Fig. 9), traversed by Kolsrud's boundary, where no observations have been made at all. In this area there were, as can be proved, over 2 000 farms during the period studied by Erixon.

The material cannot be considered as representing a random sample (in a statistical sense) of all the observations, and even if the observations had been a random sample of all the ards that have been in use in this part of Sweden, the number of observations is too small for the difference between the alternative boundaries to be considered significant (see alternative boundaries, Figs. 7, 8, and 10).

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Fataburen inför byggnadsvårdsåret

Av Björn Linn

Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok 1974. 180 s., ill.

”Byggnaders vård och bevarande” är temat för Fataburen 1974. Nordiska museet och Skansen har därmed lämnat sitt bidrag till det europeiska byggnadsvårdsåret 1975, som ju är avsett att informera och väcka opinion för bevarande och vård av äldre bebyggelse. Förhoppningen är att året skall efterlämna bestående spår i form av en mer positiv allmän inställning som även tar sig uttryck politiskt. Detta vore det säkraste skydd den gamla bebyggelsen kunde få.

Bo Grandien inleder årsboken med en skiss av svensk monumentvård under hundra år. Det är en välskriven översikt, som både tecknar stora sammanhang och drar fram en del viktiga men kanske mindre kända insatser i ljuset. Om den ändå inte kan tas som den yttersta sanningen utan väcker lust till diskussion, så kan anledningen delvis ligga i den komprimerade formen som hindrat en önskvärd nyansering på vissa punkter.

Som det nu är får läsaren lätt intrycket att monumentvården under de senaste årtiondena utmärks av en kamp mellan förändringsglada arkitekter (uppmuntrade av präster m. fl.) samt återhållande och bekymrade antikvariska myndigheter — vilka måste ha kämpat i konstant underläge, eftersom ombyggnaderna blivit så stora som de blev. Denna bild smakar litet av officiell apologi. Ser man närmare på hur restaureringarna kring mitten av 1900-talet växte fram, skall man finna att dåliga resultat till en del beror på oklarhet i fråga om målsättningen. De antikvariska myndigheterna har inte i förväg gett klara och entydiga riktlinjer för hur en restaurering bör bedrivas. I stället har man mer ometodiskt prövat ingivna förslag bit för bit — med en allmän strävan till försiktighet, men också med ett betydande mått av estetiskt tyckande. Summan av en mängd

sådana småförändringar blir lätt ett slutresultat långt ifrån utgångspunkten.

De byggnader som drabbats har ofta varit de avvikande individerna. Genom restaureringar har de korrigerats till en mer slätkammad normalbild av svensk byggnadskultur. Många är de kyrkor som i dag ter sig mer barockartade än de någonsin varit. Sådana egenheter som altarpredikstolarna från omkring 1800 är nästan helt borta — utrotningen har pågått långt in på 1960-talet. En del i skulden till detta kan inte frånkännas Sigurd Curman, giganten i 1900-talets svenska kulturminnesvård, i vars idealbildning det typiska storsvenska kyrkorummet spelade en viktig roll. Curmans format var sådant att efterföljarna, vare sig på den kontrollerande eller den utförande sidan, inte vågade träda ut ur hans skugga för att förnya byggnadsvårdens principer. Så stannade man i den bedrägliga och småtyckande skenförsiktigheten.

Ett undantag fanns dock — Erik Lundberg. Efter att först ha verkat som en banbrytande antikvarie stod han under 1950-talet och början av 60-talet på en nivå för sig bland restaureringsarkitekter med sina djupa insikter i den medeltida byggnadskonstens synsätt och teknik och med sitt rätlinjiga, principfasta arbetssätt. Hans restaureringar kunde verka programmatiskt ensidiga och gick ibland hårt fram över vissa inslag — speciellt 1800-talets — men drog också fram skymda tillgångar och gav nya idéer. Lundberg är den siste i den rad av stora ideologer—arkitekter, som en gång inleddes av Brunius, och det är egendomligt att inte Bo Grandien, som specialstuderat den senare, sett likheterna. När Grandien utan vidare ställer Lundbergs Västerås domkyrka bredvid den i jämförelse härmed ytliga och principlösa restaureringen av Växjödomen, begår han en orättvisa.

Grandien följer inte förändringarna i synen på

den individuella byggnadens vård längre än till ungefär denna punkt och övergår sedan till att tala om den inriktning på större bebyggelsegrupper, som kännetecknat det senaste årtiondet. Även om han därmed kommer in på det egentliga området för byggnadsvårdsåret, avviker han då strängt taget från den rubrik han satt. Han berör således inte de senare insatser som ter sig som de mest betydelsefulla när det gäller byggnadsrestaurerandet i dag: Lundbergslärjungarna Ove Hidemarks och Göran Månssons förebildliga konserveringsarbeten på bl. a. Skokloster, Strängnäs domkyrka och Sättra brunn; Ingmar Holmströms och hans forskningsgrupps utvecklingsarbete på det restaureringstekniska området; eller försöken att bygga upp och sprida en klar och konsekvent ideologi med stöd av förebilder i utlandet, med vilket särskilt Börje Blomé arbetat envist och oförtrutet.

Bo Grandien avslutar sin uppsats med att dra fram Visby som en stad där bevarande och förnyelse kunnat förenas på ett lyckligt sätt. Bevarande, ja — men förnyelse? När Grandien själv i nästa andetag kallar de senare årens båda större nybyggen inom ringmuren för ”skandaler”, anar man att han nog själv innerst inte menar att det är lösningar av våra nybyggnadsproblem i gammal miljö som man skall söka i staden. Utan det är återhållsamheten, bevarandet.

Den egentliga tyngdpunkten i årsboken utgörs av de två följande bidragen. Fredric Bedoire och Elisabet Stavenow-Hidemark har ställt samman en utomordentlig matnyttig Arkivguide för byggnadsforskare. Den ger en systematisk översikt över de arkiv och tryckta källor, där man i första hand kan söka information om äldre byggnader i Sverige. Vägledningen belyses av ett antal exempel, där forskare ur sin praktik redovisar hur de sökt fram material om olika slags byggnader. Anvisningarna är uppställda på ett lätthanterligt sätt. Man skulle bara vilja tillägga en påminnelse om hur viktigt det är att ständigt efter hand komplettera vederbörande arkiv med dokumentation av allt som kommit fram vid nya undersökningar, rapporter om vidtagna åtgärder etc.

I följande uppsats berättar Erik Andrén om skråtidens byggnadshantverkare, deras material och metoder. På ett trettiotal sidor har han lyckats pressa in en komprimerad byggnadslära, som med text och illustrationer är enormt rik på information. Här beskrivs hur alla de vanliga yr-

kesmännen, från grovarbetare och timmermän till kakelugnsmakare, glasmästare och målare, medverkade i ett bygge och hur de utförde sina respektive delar av det. Uppsatsen väcker bara en förhoppning att denne djupt kunnige forskare och museiman måtte få utveckla ämnet vidare i ett större format. Byggnadsvården har stort behov av det. För att kunna vårda gamla hus behöver man veta hur de från början uppförts. Vårdmetoderna måste vara anpassade till de material och den teknik som format huset — annars kan nya och svåra skador uppstå genom felaktiga underhålls- och restaureringsmetoder.

Arne Biörnstad anknyter till detta problem genom att påvisa den roll som Skansen kan spela som ett centrum för vidmakthållandet av ett hantverkskunnande — en ”handlagets bank”. Kunskafer måste ständigt hållas vid liv och föras vidare. En gång bruten tradition kan inte med säkerhet rekonstrueras. För kontinuitet fordras tillgång till åskådningsmaterial och sysselsättningsmöjligheter. Förslaget att ge Skansen denna uppgift syns väl motiverat och förtjänar stöd.

Arne Biörnstad diskuterar också problem kring husflyttning, aktualiserade av Ravlundagårdens brand och sökandet efter en ersättare. Slutligen berättar Christian Axel-Nilsson om Nordiska museets byggnadsvårdsprogram på Julita, som bör kunna frambringa ett värdefullt studieobjekt.

Fataburen 1974 kommer med säkerhet att omgående föras upp på byggnadsvårdens och den bebyggelsehistoriska forskningens litteraturlistor. Det är också skäl att vänta att många exemplar av boken blir nöta tack vare de centrala bidragens referensvärde.

Björn Linn

Zigenarens väg

Genmäle

Av Karl-Olov Arnstberg

Med upprördhet har jag tagit del av Agnete Hellbergs recension av Tommy Goldmans och min bok *Zigenarens väg* i förra numret av *Rig*. Upprördheten kommer sig mindre av att kritiken är skarp än av att recensionen knappast ger läsaren en chans att bilda sig någon uppfattning om bokens innehåll. Till detta kommer det trista faktum att recensionen praktiskt taget helt består av citatförfalskningar och lögnaktiga återgivanden. Av de 18 recensioner jag hittills fått har två varit negativa. Av dessa känner jag mig tvingad att bemöta Agnete Hellbergs. Det är tråkigt, men nödvändigt.

Agnete Hellberg skriver att boken baseras på fjorton dagars fältarbete i Åbo (vilket jag meddelar "helt glatt") och att jag sedan också "visserligen även verkat som lärare under en viss tid på en av de svenska zigenarskolorna", men att "erfarenheterna härifrån tydligen varit av mindre betydelse". Min kännedom om romer (zigenare) började med ett års tjänstgöring på heltid som lärare för svenska romer vid Årsta gamla skola i Stockholm. Därefter valde jag som specialisering i min doktorsutbildning att koncentrera mig på etnicitet, vilket jag också undervisat i, främst vid Åbo akademi och Institutet för folklivsforskning i Stockholm. Boken handlar om finska romer i så måtto att den redovisar under vilka förhållanden finska romer lever. I övrigt generaliseras framställningen till att gälla romer överhuvud. Det är detta som bokens titel anspelar på. Den är en direktöversättning av det bland romer välkända uttrycket *Romano drom*, vilket är en sammanfattande benämning på romsk kultur, vilken kan jämföras med *soul*begreppet bland svarta i USA.

Innan jag går vidare vill jag helt kort beskriva bokens innehåll. Den utgår från den numera bland etnicitetsforskare ganska allmänt omfattade åsikten att etnisk differentiering bör studeras som ett gränsupphållande. Det etniska

gruppen får sin särprägel genom sitt försvar av gränsen mot andra kulturer. Bokens första del beskriver hur de mäktigare *gajé* (icke-romer) på olika sätt försvarar sig mot romerna, som i egenkap av representanter för en alternativ livsform utgör såväl en utmaning som ett hot. Alla människor har en strävan efter att känna trygghet i den egna livsformen. Andras livsmönster innebär att det egna ifrågasätts. Vi tenderar att tänka i motsatser. Har de andra rätt bör vi leva som de, har de fel bör de leva som vi — eller inte leva alls. De möjligheter vi har att förgöra det annorlunda kan inordnas på en grymhetsskala som också har viss motsvarighet i tiden. Vi kan utrota de annorlunda, så försvinner deras livsvärden — vi dödar dem. Vi kan också fördriva dem eller placera dem i reservat. Ytterligare ett tillvägagångssätt är att försöka assimilera dem. Syftet är detsamma: att förgöra alternativen och därigenom nå säkerhet i det egna.

Den andra delen av boken handlar om hur romerna strävar efter att försvara den egna livsformen. Därvid mobiliserar de sinnrika gränsbevarande mekanismer. Övergripande är tendensen till att inskränka kontakterna med företrädare för värdkulturen till sekundärkontakter och att förkasta omvärldens uppfattning av romer som ett mindervärdigt parasitfolk. Intensiv social interaktion inom gruppen leder vidare till hög integration, dvs. solidaritet och god kunskap om bland romer allmänt omfattade värdeskalor. Att värna om den egna socialisationsprocessen och således motarbeta *gajés* skolor, att hålla på endogamin, stark social kontroll samt det egna språket, som inte får läras ut, är andra exempel på hur romerna strävar efter att bevara den egna livsformen.

Bokens tredje del beskriver de kulturella ledmotiv som lägges till grund för samspelet med *gajé*. Vi kan inte förstå romernas kultur utan att redovisa värdkulturernas strävan att förgöra

den och inte heller utan att redovisa romernas strävan att bevara den. Men vi måste också redovisa de värden de önskar bevara. Dessa är, för att följa Quintanas & Floyds uppdelning, aristokratiföreställningarna, lag- och normsystemet, den inbördes lojaliteten, friheten och fatalismen. Möjligt är att man kan finna flera kulturella derivat, men dessa förefaller vara de väsentliga.

Bokens fjärde del, som bär rubriken Helt kan man inte lyckas handlar om det pris romerna betalar för att kunna upprätthålla den egna livsformen trots omvärldens förkastelse. Stundtals måste även en rom inse att han faktiskt inte är gajé överlägsen. Skammen över att vara den man är ligger alltid på lur. Börjar man väl betvivla sitt eget folks värde, så är man inte heller säker på sitt egenvärde.

Detta synsätt är inte alldeles unikt. Till stora delar är det föregripet i socialpsykologen Inga Gustafssons briljanta lic.avhandling i pedagogik: Studier i en minoritetsgrupps strävan att bevara sin kulturella autonomi (Stockholm 1970). Dess fruktbarhet har också demonstrerats i den av Fredrik Barth redigerade boken *Ethnic groups and boundaries* (Oslo 1969).

Låt mig nu gå vidare med att bemöta missuppfattningar och direkta felaktigheter i recensionen:

Agnete Hellberg anser att "redogörelsen för zigenarnas historia hade vunnit på att komma i kronologisk ordning". Den enda historik som finns i boken är på knappt 2 1/2 sida och består just av en kronologisk orientering. I övrigt används historiska data vid sidan av nutida sådana, som exemplifieringar av relationer mellan romer och gajé.

Begreppen rom respektive romer har föreslagits av romerna själva. Deras strävan att på internationell bas organisera sig och deras förordande av begreppet rom kan man bl. a. läsa om i den av T. A. Acton redigerade *Proceedings of the research and policy conference of the national Gypsy education council* (stencil, Oxford 1971). Självt har jag inte en särskilt bestämd åsikt i frågan men anser att den vilja som romerna demonstrerat (även i Sverige, som Agnete Hellberg borde känna till) bör respekteras. Jag använder i enlighet härmed hellre ordet same framför lapp, därför att de flesta samer önskar detta. Att respektera ett folks önskemål om vad de skall kallas har ingenting att göra med den

språkliga deformation som det innebär att döpa om olika företeelser och därmed täcka över problemen. De begrepp som Agnete Hellberg jämför med (svagpresterande, lågkonsumerande och friställd) tycker jag lika illa om som hon.

Lite förvånad blir jag över att jag skulle ha behandlat ordet "tjej" bara för att det är ett romskt ord. Det finns flera slang- och vardagsord i svenskan som har romskt ursprung. Avsikten med min text är emellertid inte att redovisa en allmän blandning av viktig information och kuriosa om romer. Men det kanske inte Agnete Hellberg förstår? Hon gör t. ex. ett stort nummer av vad begreppet lowari betyder. Hon säger att jag gör mig skyldig till en svår feltolkning. Min källa är dels en uppsats av Jan Yoors i *Journal of the gypsy folk lore society*, dels hans bok *The gypsies* (New York 1967). Det är en ytterst märklig man som sedan tolv års ålder i flera omgångar levt och rest tillsammans med en grupp lowari. Hans kunskaper om denna romska folkgrupp är det inte bara jag som sätter högre än någon annans. I övrigt är frågan ytterst perifer för mig, liksom den är för min text.

Men det finns också ytterst allvarliga felaktigheter. Om Agnete Hellberg tror att romerna erhållit ersättning annat än i undantagsfall för andra världskrigets koncentrationslägertillvaro bara för att hon känner tre romer som fått ersättning, då måste hon kullkasta Kenrick & Puxons ytterligt detaljerade och solida utredning av vad som hände romerna under och efter andra världskriget (*The destiny of Europe's gypsies*, London 1972). Sedan kan man också fråga sig om Agnete Hellberg inte har någon som helst kunskap om romernas gettotillvaro i Tyskland i dag? Det har t. o. m. sänts flera program i svensk TV därom, så det borde vara allmänt kunskapsgods bland dem som har anledning att vara intresserade.

Därefter fortsätter Agnete Hellberg med ett citat, som för övrigt inte ens är helt korrekt återgivet. Citatet skall lyda: "När vi misslyckas med att omforma de annorlunda, eller inte längre tillåter oss att mörda dem, fördriva dem och stänga dem ute måste vi behärska dem. Den mest primitiva formen är då att smida dem slaveriets bojar men det finns också andra sätt. Vi kan bygga reservat eller — vi kan tvinga dem att bli som vi." Detta är samtliga olika uttryck för kulturimperialism och inleder ett kapitel som disku-

terar olika former för förgörandet av "det annorlunda". Själv skulle jag aldrig drömma om att förorda reservat för romer. På intet ställe finns ett ord skrivet till förmån för reservatstanken. Däremot finns ett kapitel som beskriver reservatets nackdelar. Dessutom finns i slutet av boken två särskilda kapitel som bär rubrikerna "Vad kan en vanlig människa göra" respektive "Vad kan makthavarna göra". Där diskuteras den komplicerade frågan om hur problemet med två livsformer som står i konflikt med varandra skall lösas. Agnete Hellberg skriver i sin recension med spärrad stil: "Detta är viktigt". Jag håller helt med henne. Dock förefaller det henne inte så viktigt att hon orkar läsa rätt i texten eller tydligen ens de två kapitel i vilka jag diskuterar den framtida utformningen av relationerna mellan gajé och romer.

Vidare vill jag föreslå Agnete Hellberg att läsa Inga Gustafssons ovan nämnda avhandling och på så sätt få sin uppfattning av den romska kulturen som spillror av något förflutet falsifierad. Agnete Hellberg skriver nämligen att romerna genom skola och kamrater "redan tagit ett stort steg mot vårt sätt att leva och i stor utsträckning anammat våra värderingar". Någon forskning som efter 1970 i Sverige bekräftar den uppfattningen finns inte. Se t. ex. IMFO-gruppens rapporter från Pedagogiska institutionen vid Stockholms universitet.

Ytterligare ett exempel på direkt felläsning ger Agnete Hellberg när hon citerar några av bokens sista rader: "Vi måste försiktigt blåsa under de kol, som ännu glöder i deras kultur och som länge slocknat i vår. Vi måste ge dem möjlighet att själva utveckla sin kultur — i harmoni med vår". Sedan drar hon den felaktiga slutsatsen att jag skulle ha sagt att "vår kultur sedan länge slocknat". Var står det? I varje fall inte i min text eller det återgivna citatet. Jag kanske skall översätta det till ett akademiskt språk så det blir tydligare: "Den romska livsformen innehåller drag som inte är typiska för vår, men som måste bedömas som värdefulla. Om vi gajös lyckas med våra assimilationsförsök, så minskar vi också möjligheterna till jämförelser mellan olika livsstilar, jämförelser som skulle kunna leda till att vi förbättrade vår egen livsform". Den norske psykiatern Leo Eitinger har uttryckt det som följer: "Om majoriteten kan vara tolerant och förstå att . . . andras livs-

uppfattningar, livssyn och kulturvärden kan ha betydelse för dem själva, blir resultatet tillfredsställande. En dylik inställning bidrar till att vidga de båda gruppernas horisont, den verkar befruktande på båda kulturerna. En harmonisk form för samliv med ömsesidig respekt utvecklas". (Immigranterns psykologiska problem, i Identitet och minoritet, red. David Schwarz, Stockholm 1971). Detta har inte ett spår med kulturellt utslöckande att göra.

Missuppfattningarna och feltolkningarna i recensionen fortsätter praktiskt taget till sista raden. När jag t. ex. skriver att boken inte följer etnologiska framställningsformer men att det ändå är min förhoppning att den läses även av etnologer blir det i Agnete Hellbergs språk det oändligt förmätna att jag "hoppas att den skall läsas av alla etnologer".

Vidare så återger Agnete Hellberg bokens slutord: "När de också i våra ögon blivit det stolta folk de är, då kan även vi värma oss vid deras eldar." Hon säger att de är "magnifikt naiva". Jag kanske skall översätta: "Romerna hyser utpräglade aristokratiföreställningar medan de i våra ögon är en parigrupp. Förutsättningen för att vi skall kunna rätt förmå att uppskatta och tillvarata de goda dragen i deras livsform är att vi anammar en kulturrelativ hållning". Blir det då fortfarande en magnifikt naiv åsikt?

Agnete Hellbergs citatteknik är ytterst tendensiös och ansvarslös gentemot läsaren. Hon väljer de citat som passar hennes syften, nämligen att få boken att framstå som naiv och ytlig och mig som en zigenarromantisk stolle. Hon kunde faktiskt lika gärna ha valt andra citat och fått min framställning att framstå som alltför komplicerad. Anledningen är att jag avsiktligt växlar mellan olika stilarter. Detta med att sträva efter att väcka insikt är faktiskt ingen till intet förpliktande fras. Efterskriften inleds med följande ord: "Denna bok är skriven med två allt annat överskuggande ambitioner: att beröra och väcka till insikt. Därvid har inga medel skytts, vilket resulterat i ganska många brott mot vetenskaplig praxis. Det som förmodligen främst lyser läsaren i ögonen är språkets växlingar. Ibland är det deskriptivt, ibland analytiskt, någon gång moralistiskt och oftast litterärt". Om Agnete Hellberg hade varit hederlig hade hon meddelat Rigs läsekrets att det bildspråk hon väljer att återge, är ganska sparsamt före-

kommande och uttrycker en medveten strävan efter att bryta ner gränserna mellan vetenskapligt, litterärt och politiskt språk. Sedan är det en helt annan sak om hon gillar det eller ej.

Agnete Hellberg skriver att hon arbetat med svenska romer i åtta år som lärare och kurator. Hennes dåliga kännedom om romernas livsform är mot den bakgrunden häpnadsväckande. Hon förefaller fullständigt obekant med litteratur av större aktualitet än Gjerdmans och Ljungbergs lexikon över romanés från 1963, ett förtjänstfullt

arbete som dock inte utger sig för att vara någonting mer än ett språkligt lexikon, väsentligen baserat på John Dimitri Taikons uppgifter. Nu har jag viss kunskap om hur min bok fungerat med avseende på möjligheten att väcka insikt och har ingen anledning att känna mig missnöjd. Emellertid vill jag inte förneka att det är en kontroversiell bok, även om praktiskt taget ingenting av vad Agnete Hellberg skriver är vederhäftigt eller bygger på korrekt innanläsning.

Replik

Av Agnete Hellberg

K.-O. Arnstbergs genmäle på min recension av hans bok Zigenarens väg är mycket märkligt. Jag får en känsla av att när förf. inte är nöjd med en recension så skriver han en egen recension, fast mycket längre.

Förf. gör stor affär av en felcitering i min recension. I det citat han anför kan jag inte se att det gäller mer än att ett "i" helt oavsiktligt råkat komma med. Graden av "förvanskning" överlåter jag till läsaren att bedöma.

Riskerna med det yviga språk som förf. använder framgår tydligt av hans genmäle: Han vill väcka "insikt", men likväl anser han sig tvungen att behöva förklara eller översätta sin text i genmälet.

Förf. är mycket hånfull när han talar om hur

litet jag lyckats lära mig om zigenarna. Jag försäkrar förf., att *mina* kunskaper om zigenarna inte baserar sig på "Lesefrüchte". Många års intensivt arbete och kontakt med detta folk har gett mej en verklighetsbetonad syn på deras värderingsnormer och medfört kunskaper om deras seder och bruk. Det är på grundval av dessa erfarenheter som jag ansågs lämplig att recensera Zigenarens väg i Rig.

Förf:s långa genmäle tar tyvärr inte upp min kanske viktigaste invändning mot boken, nämligen den att det talas mycket om att zigenisk kultur skall bevaras, men förf. kommer dock aldrig in på vad detta med zigenisk kultur innebär, vad som bör bevaras och hur detta skall göras.

Men detta kanske vi får läsa om i nästa bok?

Ingvar Andersson: Skånes historia. Senmedeltiden. Norstedt & Söner. Stockholm 1974. (2) + 477 s., ill.

Ingvar Andersson behöver ingen presentation inför denna kulturhistoriska tidskrifts läsekrets. Hans namn stod under många år på Rigs titelblad. Detta är signifikativt: han var i verklig mening kulturhistoriker. Därför fick han också ofta i pressen heta riksantikvarie i stället för riksarkivarie, som var hans ämbetstitel. Den humanistiska bredden präglade alla de verk som flöt ur hans flitiga penna. Denna kulturella mångsidighet kännetecknar också hans sista stora verk: Skånes historia under senmedeltiden.

Som få andra ägde I.A. de rätta förutsättningarna att skildra den skånska medeltiden. Han behärskade suveränt det stundom svårtolkade arkivmaterialet, han kände i grunden det medeltida samhällslivets olika komponenter, han var väl insatt i de litterära och konsthistoriska problemen och — inte minst — han hade fint sensorium för de andliga realiteterna, en viktig tillgång vid teckningen av en epok, då kyrkan och den högre lärdomen var viktiga samhällsfaktorer. Slutligen — han var en rofast skåning, för vilken bygden och folket inte ägde några hemligheter.

Resultatet av hans forskar- och skrivarmödor har också blivit ett solitt och välkomponerat historieverk. Framställningen är delad på 21 kapitel, vilka i sin tur är uppdelade på tre "böcker". Första och tredje boken skildrar den politisk-ekonomisk-samhällshistoriska utvecklingen från Valdemar Sejrs härskartid fram till Christian II:s regering och avsättning. Andra boken ger ett väldigt "längdsnitt genom skånsk medeltid", där de direkt kulturskapande faktorerna behandlas: den ekonomiska förutsättningen i Skånemarknaden, kyrkorna och klostren, skolor och lärdomsväsen, litterära inslag som visor, sagor och sägner, samt livet bland borgarna i städerna och hos bönderna ute på landsbygden.

Det kan synas överraskande att avsnittet om kulturlivet placerats mitt emellan de två sammanhörande politiska "böckerna". Men det har förvisso inte skett utan medveten avsikt. I de historieböcker som vi äldre begagnade vid detta sekels början var "den andliga odlingen" alltid förvisad till ett litet finstilt kapitel efter skildringen av de politiska händelserna. Förf. vill med sin disposition av materialet framhäva att kulturlivet inte var ett bihang till de mer upp-

märksammade politiska insatserna utan under hela den medeltida epoken utgjorde en reell och viktig del av samhällets liv. Till följd av denna anordning och tack vare författarens obestridda berättarkonst — han använder själv gång efter annan termen "berättar" om sin framställning — lever hela den senmedeltida världen upp för läsarens ögon, med såväl dess skönhetssyner som dess skräckupplevelser och dess realistiska vardagsliv i städer, borgar och byar.

Den politisk-samhällshistoriska utveckling, som skildras i första och tredje boken, är väl bekant genom många tidigare översikter. Detta gäller framför allt den kända striden mellan kejsarmakt och påvedöme, som i sekler utkämpats på kontinenten och som i Danmark fick en dramatisk avläggare med kungen och ärkebiskopen som huvuddebattanter. Eftersom ärkebiskopen höll till i Lund och hade sina väldiga jorddomäner i Östdanmark, kom kampen att i hög grad beröra Skåne. Egentligen bör man emellertid tala om ett triangelndrama: det var inte bara kungen och ärkebiskopen utan även de mäktiga stormännen som var invecklade i denna kamp om makten, där de ekonomiska resurserna spelade så stor roll. Det nya i Ingvar Anderssons arbete är dels hans noggranna omprövning av det svårbemästrade källmaterialet och därav föranledda synpunkter, dels hans mindre vanliga förmåga att med lätt men fast hand av detta material skapa en lugnt framskridande, mycket njutbar helhetsbildning.

Inte minst i personteckningarna visar I.A. sin på en gång sakliga och konstnärliga framställningskonst. Som exempel kan anföras hans teckning av den genom de sensationella utgrävningarna i Lund nu så aktuella ärkebiskop Jakob Erlandsen. Om honom heter det att det är svårt att avgöra om den bortgångne prelaten var av verkligt stor resning eller denna fördunklades av hans drag av principrytteri. Så följer en sammanfattning: "Han var ingen realpolitiker, snarare en man som saknade sinne för mekanismen i den strid han utlöst och förde vidare. Hur det nu må förhålla sig därmed, hans kamp för kyrkans höghet och för folkets frälsning, sådan han uppfattade den, innehåller något mer än en provinsiell variant av tidens väldiga uppgörelse mellan stat och kyrka. Hans kraftkälla var kanske drömmen om ett stilla liv i de små brödernas samfund, ägnat åt andakt och förkunnelse. I varje fall har

hans eftermäle länge varit orättvist. Han var en betydande man och såvitt man kan se en originell personlighet, en sammansatt natur”.

Eftersom det är fråga om ett översiktsverk, har förf. helt naturligt kunnat bygga inte bara på det bevarade källmaterialet utan även på föregående forskares undersökningar. Han har också omsorgsfullt — ofta redan i texten — redogjort för dessa: han hänvisar t. ex. både till Gottfrid Carlssons och bröderna Weibulls mera övergripande forskning och till lokalhistoriker som R. Blomqvist, S. Kraft och C. Wallin (märkligt nog har han inte omnämnt de danska kyrkohistoriker som ingående sysslat med denna tid). Det bör emellertid än en gång betonas att förf. på alla punkter utgår från källmaterialet — främst diplom, annaler och krönikor — och noggrant analyserar detta. Han anger alltid när källäget är sprött eller osäkert: ”källmaterialet lämnar oss i sticket”, ”källäget tillåter inga slutsatser” osv. Som en stor förtjänst bör tilläggas att förf. då och då hänvisar till något problem som ”en lockande vetenskaplig uppgift”.

Förf:s litterära intressen är väl kända från hans tidigare arbeten, ej minst hans berömda Sveriges historia. Även i det föreliggande verket förekommer ofta litterära anknypningar: han djärves helt friskt citera både Tegnér, Selma Lagerlöf och Frans G. Bengtsson, han kan inte underlåta att på tal om en handskriftsbestämning av G. E. Klemming infoga att denne var ”Strindbergs vän och gynnare” och han försummar inte att upplysa om att Syrithekiöp i Valdemars jordebok är Sireköpinge, ”det tegnérschwerinska”. När det gäller folklivet, kan han även återropa den kvarlevande folktraditionen: han återger vad hans far och svärmor berättat och vad han själv upplevat under sina pojkar och han får även tillfälle att erinra om sin ”oförgätlige musiklärare under skolåren”. Det är sådana smådrag som bidrar att ge liv och färg åt framställningen.

Illustreringen av verket är rikhaltig och välvärd. Den har ombesörjts av konsthistorikern dr M. Rydbeck. Det är mest fråga om borgar och borgruiner, medeltidshus och framför allt kyrkor, såväl exteriörer som interiörer. Inte minst de skånska kyrkornas kalkmålningar har blivit uppmärksammade. De har också, skriver förf., ”mer att berätta än de skriftliga källorna om vad tidens människor trodde, tänkte, fasade inför och hoppades på”.

Skulle man framföra några önskemål inför en ny upplaga vore det dels en karta över provinsen till hjälp för alla uppsvenskar (vi är väl bara ett fåtal som likt förf. kan alla Skånes socknar), dels en ordlista över de mera ovanliga termer som förf. då och då använder (det bör dock erkännas att de förklaras första gången de förekommer), såsom stud, fit, teye o. d.

Det framgår av antydningar i texten att förf. tänkt fortsätta sin skildring in i nyare tid. Det blev honom inte förunnat. Trots detta kan man inte säga att verket är en torso. Här föreligger en helhetsbild av Skånes forntid och medeltid som nog kommer att bli klassisk. Man är hågad att på detta verk tillämpa vad som ofta i olika variationer brukade stå i inledningen till de medeltida privilegiebrev: ”Tiderna förändras, människor går ur tiden, men skriften lever och genom den lever också handlingarna i längre tid”.

Hilding Pleijel

Gertrud Grenander Nyberg: Lanthemmens vävstolar. Studier av äldre redskap för husbehovsvävning. Engl. summary. Nordiska Museets Handlingar 84. Diss. Stockholm 1974. 434 s., ill.

Av de olika typerna av trampvävstolar i Norden och deras utbredning samt av andra vävredskap, behövliga vid arbetet och för förberedelserna, har hittills saknats en noggrann etnologisk utredning, trots att vävningen som handarbete fortfarande är aktuell. Förf. till Lanthemmens vävstolar har som vävlärlarinna haft goda förutsättningar att orientera sig i den mångfald av arbetsredskap och de många arbetsskeden som sammanhänger med vävningen. Hon har insamlat ett omfattande och rikhaltigt komparativt material om ämnet från både Sverige, dess grannländer och många andra länder i Europa, som hon själv besökt. Boken innehåller uppgifter om över 1 000 i Sverige inventerade vävstolar.

Förf:s avsikt har varit att, i enlighet med den nordiska regionalt inriktade etnologins principer, bestämma de kulturelement hon studerat till form och funktion ävensom deras betydelse under olika historiska tider. Vidare har syftet varit att belägga olika typområden för vävstolar och deras form samt att finna kulturella samband dels mellan oli-

ka trakter inom Sverige, dels med utlandet. Ett av huvudsyftena är att dokumentera vävtraditionerna över huvud. Sålunda granskar förf. bl. a. hemvävnaden som husbehovs- och saluslöjd i dess sociala sammanhang.

Man finner att avhandlingen ger svar på många frågor gällande vävstolarna och vävningen, väl dokumenterade genom talrika noter. Dispositionen och analysen av det omfattande materialet inverkar emellertid i någon mån menligt på klarheten, "det är inte lätt att hitta i boken". För att introducera läsaren i ämnet presenterar förf. i kap. I Trampvävstolens uppbyggnad och funktion jämte tillhörande terminologi, alltså en detaljerad beskrivning av den nutida vävstolen. Presentationen i övrigt är till en del deduktiv, särskilt beträffande vävstolstyper. I kap. II ges en översikt av Äldre europeiska former av trampvävstolen, ett rikligt och intressant stoff om kontinental och östeuropeiska vävstolstyper, bl. a. äldre bilder. En induktiv metod hade krävt början med det svenska materialet och först därefter en granskning av dess bakgrund och kulturkontaktarna. Men då vävredskapen ju ofta har en hantverksbetonad prägel och utgår från äldre kontinental uppfindingar, kan förf:s metod försvaras. Kap. II utmynnar även i en systematisering av vävstolstyperna, en förutsättning för själva beskrivningarna senare. Också redogörelsen för Två västeuropeiska vävstolstyper (kap. III), nämligen den s. k. framståndarvävstolen och den helöverramade vävstolen, börjar med Mellaneuropa, varefter följer Danmark och Sverige (se nedan).

En granskning av den svenska hemvävnaden och dess roll utgör en naturlig bakgrund för en studie av vävredskapen. I kap. IV Hemvävning på svensk landsbygd redogörs bl. a. för hemvävningen som försörjningsform, bygdeslöjden, saluslöjden, vävprodukterna och vävundervisningen, väverskorna och arbetstiden — teman som återkommer i de olika landskapsavsnitten. Dessa ting har visserligen tidigare behandlats i Sverige och några nya slutsatser framför förf. icke, men hon låter ofta meddelarnas intressanta berättelser stå i förgrunden. — Redskapsstudiet har ofta försummat människorna som arbetat med verktygen, deras sociala bakgrund och levnadsvillkor. Gertrud Grenander Nyberg har fått fram intressanta "närbilder" av väverskor, både yrkesväverskor och tjänstefolk, liksom av gårdens kvinnor över huvud. Något beting per dag för en vanlig nyttoväv, t. ex. lärft, nämns icke. I det finska materialet omtalas ett dagsbe-

ting om 6 alnar, några karelska uppgifter talar om 10—12 alnar, men här rör det sig om smalare vävstolar. Hur kunde väverskorna komma ihåg de olika randiga och rutiga mönstren? I Finland brukade de linda garnet i mönster kring pärtor eller spånor som sparades och yrkesväverskorna hade med sig olika "mönsterspån" då de färdades i gårdarna och vävde.

Kap. V Förberedelser till vävning behandlar traditionella redskap och arbetssätt vid uträkning av varpens bredd och längd, härvling, kabbning, varpning, påbomning, solvning osv. I kap. XI Vävredskap och vävteknik behandlas ytterligare några redskapstyper.

Presentationen av de olika vävstolstyperna och hithörande redskap sker landskapsvis i kapitlen VI—X. En analys i denna form innebär, i synnerhet då materialet är så rikhaltigt, att upprepningar icke kunnat undvikas. — I föreliggande recension berörs i det följande några frågor kring vävredskapen och arbetssätten i den ordning de tekniskt följer på varandra.

*

Härvlingen med ett härvträ eller en härvel som har en garnställning på en axel som vevas, ett redskap av medeltida ursprung, är det första arbetet vid förberedelserna för vävningen. Uträkandet av garnåtgången underlättades genom härvlingen. "En bondkvinnas intelligens kunde mätas efter hennes förmåga att själv räkna ut sina vävar" (Västergötland). Vid härvlingen av varphärvor uträknades de till pasmor omfattande ett visst antal trådar. Detta var av vikt för uträkningen av varpbredden som i sin tur stod i relation till vävskeden. Härvträna och härvelkorsen hade ett visst mått i omfånget, vanligen 3 alnar, vilket gav härvorna en viss vidd, som man behövde veta för uträkandet av varplängden. — Härvträet berörs kortfattat, det urgamla redskapet synes ha kommit ur bruk i Sverige. I östra Finland kan man fortfarande, ehuru sällan, se härvträna i användning och benämningarna på de olika delarna lever i minnet: "smalben" och de intappade eller naturvuxna "öronen" eller "hornen". Enl. förf. känner man i Sverige icke till längre härvträna för varphärvor och kortare för inslagshärvor liksom för annat handarbete. I sydöstra Finland och bland karelarna i den ryska delen av Karelen liksom bland ryssarna har det förekommit längre härvträna för varpen i vilka vidden kunde bli flera meter. Härvträets "öron" användes även som måttenhet, en husmoder kunde ha t. ex. "en vadmals-

varp om 10 öron" (= varphärvor).

Kap. V innehåller i samband med härveln en grundlig och förtjänstfull utredning av trådräkningen i pasmor, motsvarad av vävske-dens indelning i rörpasmor. Med de traditionella talsystemen som följts i Sverige och andra länder så länge man producerat garnet själv och uträkningen av varpgarnet skedde i huvudet, sammanhänger ett intressant fenomen som kanske vore värt en utredning allmäneuropeiskt. I norra Sverige (större delen av Norrland och Dalarna) har man nämligen räknat 60 trådar på en pasma. Detta är fallet också i norra och östra Norge, i Trøndelagen och över huvud i Östeuropa. Också i Finland är systemet med 60 trådar i pasman det dominerande. Men 30-talsräkning förekommer i sydöstra Finland och österut parallellt med 60-talsräkningen. Ordet *pasma* är av slaviskt ursprung. Enligt Marta Hoffmann har både ordet och mått-enheten spritts till Sverige och Norge österifrån, vilket enligt henne står i samband med införandet av trampvävstolen. I södra och västra Norge möter man ett annat trådräkningssystem grundat på talen 20 och 40, vilket har paralleller i Danmark, Tyskland, England och Skottland. I södra Sverige förekommer orden *bund* eller *tal* som synonymer för *pasma* och bundet betecknar ofta 100 trådar eller 96 trådar (4×24) motsvarat av 48 rör i vävskenen. Också i södra Sverige känner man på flera håll 60-talsräkningen i pasmor. Den jugoslaviske etnologen Milovan Gavazzi har funnit att sexagesimasystemet är det äldsta i Östeuropa. Några andra forskare har betr. 60- och 40-talsräkningen hänvisat till tidiga influenser från den sumerisk-babyloniska kulturen, där ett sexagesimasystem förekom, samt till tjogräkningen. Grupperingen i 24 trådar förekom redan under medeltiden i Västeuropa, alltså en dubblerad dussinräkning. På det västslaviska området förekom vid sidan av 60-trådräkning pasmor med 20, 40, 24 och 48 trådar. De senare systemen anses vara övertagna västerifrån, delvis endast av väverskor av högre stånd. Trådräkningen i 100-tal åter har under medeltiden hört ihop med varpning för väv på den varp-tygda vävstolen (enligt Marta Hoffmann). I samband med trampvävstolen är 100-talsräkningen enligt förf. ett relativt sent fenomen. Den passade särskilt för flerskaftade drällvävnader. Tjogräkning har bl. a. i södra Sverige, Danmark och Tyskland brukats för gles väv i tuskaft och fyrkaft.

Den statliga standardiseringstendens som kom till synes i förordningen 1739 om lika härvel jämte föreskrift om 100-talsräkning i pasman, hade motsvarigheter på kontinenten i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Trots detta kvarlevde de traditionella talsystemen in i nutiden, emedan de var de mest funktionella så länge man producerade garnet själv. Bl. a. i övre Dalarna blev man oberörd av 1700-talets förordningar om 100-talsräkningar, medan man i Ångermanlands linodlingsområde accepterade också 100-talsräkningen, bibehållen jämte det äldre systemet intill nutiden.

Som ett tillägg kan här nämnas att 1739 års kungliga förordning om införandet av lika härvel och 100-talsräkning upplästes också i de finska kyrkorna (översatt till finska), men folket synes ha varit ovilligt att i samband med handspånaden börja producera så stora härvor. I den finska traditionen finner man inte några spår av 100-talsystemet, trots att knäpphärvlar med 100-talsräkneverk under 1700-talet i avsevärd mängd sändes till präst- och herrgårdar i Finland för att utdelas också åt folket.

Rubriken Beräkning för vadmalsvävning i kap. V kunde gälla lika väl uträkning för varpbredd som varplängd och garnåtgång över huvud för gammaldags hemvävning. Förf. har bara tagit vadmalen som exempel eftersom den traditionella vävräkningen i Sverige bevarades längst i fråga om just vadmal.

Uppdelningen av härvor för varpningen skedde genom *k a b b n i n g* eller *bobining*. Enl. förf. har man i större delen av Sverige använt kabbar, vilka anges återgå på medeltida hasplar, vilka tjänat olika ändamål inom textiltillverkningen. Den östeuropeiska bobiningsapparat som är gjord i sveptechnik av asp eller av ett urholkat trästycke synes icke ha förekommit i Sverige. Den förekom i den finska delen av det ortodoxa Gränskarelen, i ryska Karelen och österut samt västerut ända i Litauen, vid sidan av kabbar.

Vid kabbingen behövs *garnvindan* som ställning för härvan. Förf. återger i sin bild 180 (kap. XI) tre kända typer av garnvindor, brukade även på kontinenten. Den äldsta typen, som är den vanligaste, är i Norden förhistorisk. I boken berörs icke de yngre typernas (den ihopfällbara och ställningen med rullar) ålder i Norden. I Finland och Estland synes de sistnämnda typerna ha kommit i bruk på 1800-talet, genom förmed-

ling av hantverksväverierna, vävskolorna och bomullsfabrikerna.

Nystning av varpgarn i stället för kabbning, alltså varpning med trådar löpande från nystanen, känner förf. från södra Sverige och då avses varp till trasmattor. Undertecknad känner detta slag av varpning från södra Finland och Estland bland yrkesväverskor i slutet av 1800-talet. Man hade då speciella lådor med skilda fack för nystanen. Förf. känner sådana från Danmark och kontinenten.

Sedan man börjat köpa fabrikkspunnet varpgarn i rullar blev det lätt att varpa direkt från ett rullställ. I sydvästra Sverige har rullstället redan nyttjats i ett par århundraden vid linne- och bomullsvävning, ett inflytande från den kontinentala tillverkningen i verkstäder.

Vid varpningen var den kring en axel snurrande rundvarpan av tradition det vanliga redskapet i Sverige och dess ålder berörs icke i avhandlingen. Den finska traditionen synes återigen här representera ett ålderdomligare stadium. Det traditionella varpningssättet, varpningen på vägg, följdes av varpning med rundvarpa först under förra hälften eller mitten av 1800-talet tack vare yrkesmässig vävning. I Karelen skedde bytet ännu senare och till följd av vävundervisning. I Estland kom rundvarpan ställvis i bruk först på 1900-talet. Varpningen på en stug- eller uthusvägg erinrar man sig enl. förf. på flera håll också i Sverige. I Karelen, särskilt dess ryska del, bl. a. bland vepserna, varpade man på stugväggen ännu under 1940-talet, trots att rundvarpan var känd. I övre Dalarna nyttjades intill 1900-talet ett annat medeltida europeiskt varpningsredskap: rätvarpan som var fristående och bestod av en ram med utstående pinnar. Den är okänd i Finland.

Den med hål i två rader försedda varpstickan av trä eller ben är enl. förf. icke gammal i Sverige. Den har kommit i bruk med varpning från rullställ, vilken hör ihop med det fabriks-tillverkade garnet. Därför är varpstickan vanlig i synnerhet i sydvästra Sverige och den är där traditionell, men den förekommer också i linnevävningsområdet i de norrländska kusttrakterna. Varpstickan eller revstickan som den enl. förf. kallas i Norrland, är där av det mindre slaget, medan stickan med många små hål hör ihop med den intensiva bomullsslöjden och med den stora rullställstypen i sydvästra Sverige (s. 136). En detalj i detta sammanhang borde kanske granskas

närmare. Finlands Nationalmuseum äger flera äldre revstickor (fi. reivaustikku) från Övertorneå, gjorda av ben med 10—36 hål. Av dessa är en med 10 hål försedd med årtal 1844. Också det finska materialet antyder ett samband mellan varpstickorna och varpningen med rullar, men enligt museimannen Theodor Schvindt har varpstickan använts redan vid den primitiva varpningen på vägg (uppg. i museets huvudliggare år 1889).

För på b o m n i n g e n fördelas varpflätans trådar i en försked eller redkam, återigen ett medeltida redskap i Mellaneuropa. Förf. tycks icke känna till ett annat sätt att fördela och reda varpen vid påbomningen, nämligen utan redkam och bara med hjälp av ett varpskäl medelst två spjälor som flyttades i varpen efter behov. Denna metod har tillämpats i Finland, särskilt vid kort och tjock varp. Redkammen var kanske ej heller känd överallt av gammalt.

Övriga arbetsskeden som leder fram till den uppsatta väven förbigås här. En del mindre redskap som hör till vävstolarna behandlas också i avhandlingens näst sista kapitel Vävredskap och vävteknik, som gäller bl. a. solvtillverkning, vävskedar, vävspännare m. m. Det hade kanske gett bättre översikt att sammanföra alla mindre vävredskap i ett kapitel.

*

Det har hittills inneburit svårigheter att systematisera de olika typerna av t r a m p v ä v s t o l a r. Man kan lyckönska Gertrud Grenander Nyberg till att ha funnit och framfört aspekter på klassificeringen av dessa redskap. Typerna grupperas på basen av formen hos vävstolens höga sidostycken, gavlarna, vilka stöder och uppbar de rörliga delarna vilka ju är de egentliga, skälbildande vävapparaterna. Sidostyckenas, stativets, utformning har redan under medeltiden följt olika modeller i Europa, vilka i regel bevarats under nya tiden, bl. a. i de nordiska länderna, där också lokala varianter stundom uppstått.

Vid tillverkningen av vävstolens gavlar eller ständare har bonden eller snickaren haft en viss frihet från den tekniska hänsynen framhåller förf. Indelningen baseras på de vertikala ständarnas plats i vävstolen samt de långa horisontala balkar som sammanbinder gavlarna. Följande typer, som på kontinenten är medeltida, presenteras i kap. II: I *bakståndarvävstolen* är de höga ständarna placerade längst bak från vävaren sett, som sitter framför tyg- och slagbommarna. Bakståndarna

uppbär dels varpbommen och bildar dels utgångspunkt för gavelarmarna, som vanligen är intappade, men i norra Sverige ofta vuxna i vinkel med bakståndarna. Den främre tygbommen uppbärs av vertikala låga stöd, vilka även någon gång, i tyngre hantverkarvävstolar, kan vara dominerande. — I *mellanståndarvävstolen* uppbärs överbindningsstängan av höga ståndare, placerade på ett mellanläge på de genomgående sidobalkarna. Dessa höga mellanståndare kan vara till antalet en eller två på varje gavel, liksom också bakståndarvävstolen kan ha dubbla ståndare på varje gavel. Den äldsta västeuropeiska bilden av en trampvävstol (från Cambridge) föreställer en mellanståndarvävstol av den enkla typen. I Sverige är mellan- och bakståndarvävstolarna de vanligaste i folklig miljö. — Den tredje vävstolstypen har framståndare, placerade i den främre delen av vävstolen. *Framståndarvävstolar* förekommer på de medeltida bilder som förf. publicerar i den historiska översikten i kap. II. I kap. III visar förf. att framståndarvävstolen och den fjärde typen, den *helöverbyggda el. helramade vävstolen*, var typiska specialvävstolar vilka infördes huvudsakligen i södra Sverige av yrkesvävare och hantverksföretag. Sporadiskt påträffas typerna också längre norrut i samband med komplicerad vävning som man lärt sig genom vävundervisning. Framståndarvävstolen antas ha införts i samband med intensifieringen av textiltillverkningen under 1500-talet och senare, och den tunga, helbyggda vävstolen utan sidobalkar på mellanläge, under och efter 1600-talet, då vävningen av fasonerade tyger blev aktuell i landet. I Sverige fick den helbyggda vävstolen också lokala särdrag. I Norge har framståndarvävstolen icke påträffats. Förf. tillägger att de ”tyska vävstolar” som förekom bl. a. i borgarhemmen i Åbo under 1600-talet, troligen motsvarar de tyska framståndarvävstolarna. Tilläggas kan att denna äldre hantverkarvävstol ännu kan beläggas i det sydvästfinska etnologiska museimaterialet (Åbotrakten). Nämnade två kontinentala hantverkarvävstolar har icke upptagits på kartorna över vävstolarnas förekomst i Sverige. Under renässansen fick den helramade vävstolen i Sydeuropa vissa drag, bl. a. ett övre ramverk, och typen har fortlevat i Sydeuropa. — I det andra kapitlet i boken redogörs ytterligare för två medeltida typer, vilka dock icke förekommer i de nordiska länderna. — Den nyare, moderna vävstolen med stående slagbom och använd bl. a. i

vävsolor, kallar förf. för *mittståndarvävstolen*.

De medeltida kontinentala och östeuropeiska vävstolstyperna kan, på basen av bildmaterialet, indelas i två grupper, den ena med genomgående sidobalkar, den andra med kortare horisontala slår i mellanhöjd. In i vår tid har hemvävningen i synnerhet i reliktområden brukat vävstolar med låga, lätta överbyggnader och genomgående sidobalkar. Några ålderdomliga vävstolstyper i Dalarna och Härjedalen hör till denna grupp. På sitt sätt hör hit också den i sydöstligaste Finland använda ”bråkvävstolen” (fi. pelsimet) med sina vinkelvuxna nedre gavlar och många ålderdomliga drag med motsvarigheter i gamla vitryska vävstolar.

Det i nutiden bevarade etnologiska materialet visar att vävstolarna kunnat få en skiftande utformning dels i olika länder och landsdelar, dels i vissa områden, oberoende av att textila nyheter via hantverket nått en större allmänhet (gesällvandringarna, handeln osv.). De tekniska nyheterna har accepterats och omformats på olika sätt.

De svenska lanthemmens vävstolar har alltså i regel varit antingen bakståndar- eller mellanståndarvävstolar i form av olika varianter. De svenska huvudtyperna har förf. belagt på 6 utbredningskartor i avsnittet Kartor över vävstolsformernas förekomst (kap. X). Kartanalysen är en nyttig översikt över de olika folkliga vävstolstyperna och deras förekomst.

Vävstolarna med höga bakståndare är de vanligaste i Sverige, liksom över huvud i Nord- och Östeuropa under 1800-talet. Dubbla bakståndarvävstolar är äldre i Sydsverige, medan de i Norrland varit sällsynta i lanthemmen. Den äldsta daterade skandinaviska vävstolen som förf. känner, den från Härjedalen med årtal 1667 och med nedre rotkonstruktion, har förtecknats på kartan över de dubbla bakståndarvävstolarna trots att den egentligen är en mellanform och står nära de dubbla mellanståndarvävstolarna i Dalarna.¹

Dubbla mellanståndarvävstolar har ej registrerats norr om Dalarna, där de uppträder i ålder-

¹ I detta sammanhang bör nämnas att det i Finland finns en troligen ännu äldre vävstol. Nationalmuseet äger ett bastant och brett enkelt bakståndarvävstolsstativ (nr 9138) från S:t Mårtens socken (Marttila) nära Åbo. Det har intappade, dominerande gaveldelar och dominerande sidobalkar. I vävbänken, som ej fanns kvar vid förvärvstidpunkten 1957, uppgavs ha funnits årtal 1632.

domliga former med vinkelvuxna nedre gavlar. Den dubbla mellanståndarvävstolen är karakteristisk för det sydvästsvenska hemslöjdsområdet. I sydvästra Finland är mellanståndarvävstolen bekant i etnologiskt material från och med 1700-talet. Den uppträder fåtaligt, parallellt med bakståndarvävstolarna. På det östfinska kulturområdet är typen okänd.

Ett ålderdomligt drag som förf. ägnat mycken uppmärksamhet åt är förekomsten av *rotvinkelkonstruktion* och andra vinkelvuxna delar i gavlarna i stället för intappningar. Naturvuxna krokdelar är karakteristiska för norra Sverige, men förekommer sällan söderut, vilket naturligtvis sammanhänger med ekologiska fakta, tillgången på stora tall- och granrotsdelar. Rotvinkelkonstruktionen påträffas på olika håll i Östeuropa. I Finland har den enkla bakståndarvävstolen med vinkelvuxna gaveldelar brukats allmänt över hela landet och kan ännu ses i användning i bondgårdarna. Däremot har bruket av vävstolar med krokvuxna delar av nordsvensk typ upphört under 1900-talet trots att sådana vävstolar med vinkelvuxna gaveldelar är enkla att tillverka, hållbara och praktiska. Här rör det sig alltså om en företeelse som av ekologiska skäl varit likartad i norra Sverige, Finland och Östeuropa.

Förf. indelar ytterligare vävstolarna med vinkelvuxna gavlar i två grupper: dels gruppen med "nedre rotkonstruktion" i sidobalkarnas gavelnederdelar, dels med "övre rotkonstruktion" alltså med vinkelkombinationen i gavelarmarna (norra Skandinavien och österut). Förf. konstaterar att det icke finns några motsvarigheter till rotvinklarna i gavlarnas nederdelar i Västeuropa söder om Skandinaviska halvön. Likadan är enl. förf. "den nedre rotkonstruktionen" på mellanståndarvävstolar i västra Finland, Baltikum och Ryssland. Hon anser denna rotvinkelkonstruktion vara en nordeuropeisk efterbildning av de ålderdomliga genomgående sidobalkarna som fanns i de medeltida vävstolarna på kontinenten. Såsom förf. påpekar är ju bruket av rotstammar i redskap och fordon över huvud karakteristiskt för det nordeuropeiska barrskogsområdet. — Ytterligare finner man andra, särskilt ålderdomliga drag i vävstolar som påträffats enbart i norra Sverige, Finland och längre österut. Hit hör skidliknande trampor och en liggande tung bräda som fäste för trampstället samt tygbommens spärrning med en hålskiva, som icke bevarats i svenskt material men

väl i Norge, vilket föranleder antagandet att den funnits också i norra Sverige.

Också då det gäller vävningen har förf. alltså kunnat påvisa både relik- och novationsområden. De kända gränslinjer som skiljer södra och mellersta Sverige från större delen av Dalarna och Norrland, bekräftas då det gäller förekomsten av vävstolsgavlar gjorda av vinkelvuxna delar av tall- eller granrot.

I kap. II om Äldre europeiska former av trampvävstolen ägnar förf. uppmärksamhet också åt en ålderdomlig och unik karelsk vävstol som icke kan anknytas till de ovan nämnda vävstolstyperna. Det är den s. k. *stolpvävstolen* med höga, golvfasta stolpar som fäste för den ålderdomligt brädliknande varpbommen som måste vändas för hand. Därtill uppbärs väven av horisontala, väggfasta stänger på vilka även slagbommens hängslå vilar. Väverskan sitter på den väggfasta bänken och tygbommens spärr är fäst vid bänken. Tygbommen och bröstbommen är ett och det samma. Sammanhållande sidobalkar och hela gavlar saknas. Dessa väggfasta stolpvävstolar (fi. hakokangaspuut, seisakot) har förf. icke påträffat någon annorstädes än i det forna finska Gränskarelen och bland karelarna i det ryska Karelen, där de användes ännu under 1900-talet i avlägsna byar i ödemarken. Det rör sig om en miljöbunden, särpräglad lokal typ. Den synes enligt förf. ha likheter även med den finska varianten av den varptyngda vävstolen (not 46, s. 336), men utformningen av denna karelska stolpvävstol är ej närmare utredd.

*

Det omfattande ämnet tillåter omnämnande endast av några av de mindre redskap som hör till vävstolarna och vilkas historia förf. delvis behandlar i kap. XI Vävredskap och vävteknik. Kapitlet gäller hela Sverige.

Man har diskuterat åldern på å ena sidan *vävtrissor* (lunor) med blockhjul, å den andra *vinklarna* (skafthästar) varmed skaften regleras. På basen av fynd av vävtrissor från tidig medeltid bl. a. i Sverige och Polen, anser förf. att vävtrissor och block åtminstone i norra Europa knappast kan vara yngre än vinklarna. Metoden enbart med vinklar har ej förekommit i Sverige. På en del av de i Karelen fotograferade stolpvävstolarna kan emellertid iakttas enbart vinklar vid vävningen.

Sällsynta och ålderdomliga är de trekantiga

träblock eller brickor som använts för överbindning vid vävning med tre skaft. Förf. känner dem från sydvästra Sverige, över ett område "som är markerat västligt beläget", samt från Norge. År 1928 har likadana trekantiga trätrissor (med raka sidor om 20 cm) för en treskaftsväv förvärvat till Finlands Nationalmuseum i den konservativa kustsocknen Pyhämaa i Egentliga Finland. Enligt museikatalogen använde man då ännu där i några gårdar sådana vid vävning av treskaftstyger.

I Sverige synes vävs pännaren vara urminnes. Från Karelska näset och Ryssland har undertecknad uppgifter om att spännaren var okänd i äldre tiders vävstolar. Kanske är det då fråga om smala vävstolar med smala tygvåder.

I kapitlets sista avsnitt, angående vävteknik, fäster förf. på ett förtjänstfullt sätt vikt vid de möjligheter till mönstervariationer som de vävande människorna utnyttjat, trots enkla redskap. Här behandlas tekniska variationer i tuskaft, kypert och dräll samt tekniker som tillämpats vid traditionell mönstervävning i färg.

I det sista kapitlet beskrivs de folkliga föreställningarna om varpning och vävning i Sverige, attityder till vävstolen, folktro, gåtor, talesätt, föreställningar. Ett försök göres att förklara de mänskliga attityderna i fråga om vävningen och dess redskap. Till övervägande del torde beläggen ha internationell räckvidd, åtminstone i Finland är likadan folktro om vävningen bekant.

Terminologin i anknytning till vävstolarna kommer på många sätt fram i boken. Sidostyckena, stativet, har varit så karakteristiskt att vävstolens benämning kommit att åsyfta detta. I äldre skrift omtalas vävstolen vanligen i flertal, liksom fortfarande ställvis i norrländska dialekter. I Finland är ju också samtliga namn på vävstolen fortfarande plurale tantum: "vävträn", fi. *kangaspuut* (också i skriftspråk), "vävstolar" fi. *kangastuolit* (i västra och norra Finlands dialekter, tydl. svenskt inflytande), "vävställen" fi. (*kangas*)*tellit* (Nyland), "vävstockar" fi. *kangashirret* (två belägg fr. Karelen). I avhandlingen anges den allmänna finska benämningen för vävstol, "vävträ(n)", från norra Sverige och Värmland, alltså trakter där folkturen mottagit inflytanden från finskt håll. — Kan man tänka sig att benämningarna "vävträn" och "vävstockar" avspeglar något minne av den, troligen i början av medeltiden undanträngda, vertikala varptyngda vävstolen, vars rörliga stadiga sidoträn var väsentliga delar?

Ur finländsk synvinkel är det glädjande att också finländskt material observerats i denna avhandling. Vävredskapen, särskilt i norra Sverige, är nära besläktade med de finländska, liksom också andra företeelser inom folkturen. Kulturen i Egentliga Finland uppvisar, också då det gäller vävredskapen, förbindelser med södra Sverige och Östersjöområdet över huvud. Också vid lösandet av varje lands speciella etnologiska forskningsproblem vad vävredskapen beträffar, kommer Gertrud Grenander Nybergs arbete att vara till den allra största hjälp.

Bokens rika bildmaterial (189 bilder) och typografi är tilltalande. Litteraturförteckningen med ca 450 arbeten (14 s.) är imponerande. De 2 752 noterna berikar och förklarar texten på många punkter. Den alfabetiska förteckningen över använda vävtermer i slutet av boken (7 s.) är nyttig även om den icke upptar sidhänvisningar utan hänvisning till kapitel och bilder.

Lantheimmens vävstolar innehåller en mängd material vars analys är en stor arbetsprestation. Förf. har också kunnat utvinna rikligt med iakttagelser och slutsatser ur materialet. Granskad ur synvinkeln för avhandlingens vetenskapliga förtjänster förefaller den, som helhet betraktad, att icke vara helt slutförd, trots de utmärkta resultat som nåtts bl. a. i fråga om indelningen och karteringen av vävstolstyperna. Då avsnitten om de olika landskapens vävtraditioner bildar separata enheter såsom avslutade studier, saknar läsaren en utförligare sammanfattning av det hela. Kanske har tidsbristen inför den aktuella ändringen av formerna för doktorsgradens vinnande här spelat en viss roll, till men för avhandlingens slutliga bearbetning.

Det viktigaste är dock att det stora vetande om trampvävstolarna och vävtraditionerna som Gertrud Grenander Nyberg förvärvat nu är meddelat i denna både för etnologer och hemslöjdsintresserade behövlige bok.

Även om tyngdpunkten inom etnologin numera förefaller att förskjutas mot allt nyare epoker, bör man icke glömma studiet av de äldre perioderna. Forskningen kring föremålen — såsom i denna avhandling — spelar då en viktig roll, naturligtvis icke som något självändamål utan som ett hjälpmedel att förklara den mänskliga kulturen och dess utveckling.

Toini-Inkeri Kaukonen

Gertrud Ingers: Gästgivarödotrarna i Everlöf. Slöjd och bohag i en bondesläkt under 200 år. LT:s förlag. Stockholm 1974. 230 s., ill. (därav 8 s. i färg).

Den rika skånska textilkonsten har mångfaldiga gånger på olika sätt presenterats i tryck. Det har skett i form av planschverk, utbredningskartor och stora tekniska och mönsterhistoriska undersökningar. Gertrud Ingers ovan angivna bok är också ett planschverk med sina nära 300 bilder. Men presentationen sker på ett helt nytt och originellt sätt, nämligen med utgångspunkt från en enda släkt som skapare och ägare av konstvävnader. Det är denna släkt som rubricerats som "gästgivarödotrarna i Everlöf". Tidigast gäller det sex döttrar, födda c:a 1756—1776, som jämte en bror var barn till gästgivaren i Everlövs by och socken i Torna härad (det är i denna socken som Kulturens Östarp är belägen). Släkten kom att sprida sig till åtskilliga byar i östra Torna men är dock förunderligt väl sammanhållen inom ett par kvadratkilometers område med en längdsträckning över gränsbygderna i Vemmenhög och Ljunits härad söderut.

Genom ingiften av olika slag och vid skilda tider har uppstått en utomordentligt invecklad släktlabyrinth, som endast en mångårig inlevelse gett förf. möjlighet att finna rätt i. Genom namnens likhet räcker vävnadernas initialer icke som ledtrådar utan i förening med en intim bekantskap med de olika generationerna och deras verk, som samtidigt ger en garanti för att icke cirkelbevis föreligger. Om den inbördes släktskapen inte alltid skulle vara klarlagd — förf. gör trots allt den reservationen — så är detta dock närmast av privat intresse. Däremot är påvisandet av textiliernas samhörighet med släktsammanhången av stor principiell betydelse för klarläggandet av olika textilmönsters och motivs uppkomst och utbredning. Att en närstående utformning förekommer beror alltså icke på försäljningsproduktion utan på att man inom släkten betraktade vissa mönstertyper som "sina", som man särskilt omhuldade. Variationer i detaljer visar också att det inte är fråga om saluslöjd. Sådan förekom inom släkten men var undantag.

Var och en av de ovannämnda sex gästgivarödotrarna har ägt var sitt stora (c:a 150×200 cm) i två våder vävda flamsktäcke och dessa är portalföremålen till släktens vävberömmelse. Ernst Fischer har i boken *Flamskvävnader i Skåne* (rec.

i Rig 1963) behandlat täckena ur mönstersynpunkt, Gertrud Ingers redogör nu för sina forskningar rörande täckenas tillverkare, ägare och senare öden (Malmö museum och Nordiska museet har var sitt). Som direktis för Malmöhus läns hemslöjdsförening har hon sedan 1945 bedrivit ingående textilinventeringar i länet och hennes nu lämnade översikt av Everlövs släktens innehav av flamskvävnader visar den fantastiska rikedom av sådana som det fanns i denna trakt.

Everlövs socken ligger i sydöstligaste delen av Torna härad. Hur har nu konstvävnaden och speciellt flamskvävnaden fått en så rik utveckling i denna del av Skåne? Gertrud Ingers ställer problemet, när hon (s. 22) till en uppgift från 1882, att jordmänen i socknen är mager och sandig skriver: "Det är alltså inte i någon av Skånes bördigaste socknar som dess i särklass mest praktfulla slöjd utvecklats".

Men området kan inte ses isolerat. Söker man efter en förklaring är den givna utgångspunkten flamskvävnadens koncentrerade förekomst hos allmogen i sydvästra Skåne med Torna härads nordgräns som en skarpt framträdande gränslinje mot nordost. Everlövs trakten är den avlägsnaste och även den konservativaste delen av detta område, där flamskvävnader kommit i bruk hos bönder i sydväst redan ett sekel innan vävningen nådde sin höjdpunkt i Everlöf. Jordmänen med sina begränsade resurser (något armod har det dock inte varit fråga om), avlägsenheten och det till det egna häradet starkt bundna vägnätet har befrämjat konservatismen samtidigt som vävningen därigenom fått längre tid för intern utveckling. Men för denna gäller det, att vid sidan om de allmänna faktorer som ovan påpekats ha i minne Gertrud Ingers på praktisk yrkeserfarenhet grundade tilltro till "den betydelse som en enskild, alltför ofta anonym, slöjdekunnig kvinna har i en bygd, som den sten som kastas i vattnet" (s. 15).

Boken fullföljer skildringen av gästgivaresläktens heminredning fram över 1900-talets början, då gammalt och nytt kom att blandas. Som exempel härpå kan notisartat anföras: Stickade vaddtäcken började först användas omkring 1900, men fjäderdynor är ännu här och var i bruk. Den högt uppbyggda sängen är som statussymbol ännu inte heller helt borta. Filtar förekom först in på 1900-talet. Sängarnas vanliga överkast bestod av upphämtatäcken. Att väva upphämta utvecklades nästan till mani, som fortsatte fram till första

världskriget. Täckena fick då också användning som bordtäcken, samtidigt som de forna bänklängderna hängdes upp på väggarna. Munkabälte vävdes också, ofta med mönster så lika att de ter sig som yrkesprodukter; förf. menar dock att det är släktskapen som är orsak till mönsterlikheten. Gardin- och mattvävning introducerades i orten, flickornas vidare skolutbildning kom härvid att få betydelse för teknik och mönster.

Även dräktplaggen, särskilt deras senare förändringar, beskrives. Likaså ingår i skildringen — om också knapphändigt i förhållande till vävna-erna — silver- och tennföremål och annat huseråd. Att tennfat kunde användas att hacka hönsmat på är belysande (s. 151).

Boken avslutas med sex i sin helhet återgivna bouppteckningar från gästgivargården i Everlöv. Men redan i inledningen har förf. lämnat åskådliga exempel på hur det kunde tillgå vid arvskiften och hemgifters planerande dessförinnan. Kvinrollen har här förvisso inte varit den åsidoställdas och undanskymdas, något som haft allmäntighet på skånsk slättbygd. Gertrud Ingers närskildring ger alltså i åtskilliga fall grund för vida perspektiv. Hennes bok är inte enbart en bygdebeskrivning!

Sigfrid Svensson

Anne Louise Gjesdal Christensen: Vålerenga. Treby i murbyen. Den nordiska trästaden. Oslo 1972. 79 s., ill.

Juhani U. E. Lehtonen—Matti Räsänen: Kuopion Haapaniemi. [Stadsdelen Haapaniemi i Kuopio]. Deutsches Ref. Kansatieteellinen tutkimus. Kuopion Isänmaallisen Seuran toimituksia 15. Kuopio 1973. 109 s., ill.

Med beklagande måste anmeldaren här inledningsvis ta på sig skulden för att två arbeten från våra nordiska grannländer har fått vänta alltför länge på sitt omnämnande. Försummelsen blir inte mindre därigenom att det rör sig om två studier som är väl förtjänta av uppmärksamhet.

Först till Gjesdal Christensens magisteravhandling om Vålerenga i Oslo, ett arbete som ingår i forskningsprojektet om den nordiska trästaden — utan att vara märkt av en dirigerad målsättning.

Vålerenga är en stadsdel i Oslo, under sin tillkomsttid en förstad uppvuxen i anslutning till en av Oslos viktigaste tillfarter. Mellan 1898 och

1948 var Vålerenga identisk med socknen med samma namn. I stort sett sammanföll dennas gränser med polis- och skoldistrikts under perioden 1890—1930 som Gjesdal Christensens studie spänner över. Författaren utgår från hela Vålerenga men begränsar den fylligare dokumentationen och analysen till den låga träbebyggelsen vid tre gator: Strømsveien, Etterstadgata och Vålerenggata. Också inom detta område har en koncentration skett, nämligen till Vålerenggata.

Det "egentliga Vålerenga", som en del sagesmän kallar den gamla träbebyggelsen i stadsdelens gamla centrum, växte upp på den gamla huvudgårdens ägor. Parcelleringen tog fart på 1850-talets senare hälft, stagnerade under 1860-talet för att nå sin höjdpunkt med 1870-talet. Samtliga hus som uppfördes på huvudgårdens ägor före 1878 var av trä och författaren menar, att både den intensifierade exploateringen och det använda byggnadsmaterialet delvis var resultatet av en hotande centraldirigerings konsekvenser. Kravet på stenhus gällde för nybyggnad i Oslos inre delar och förväntades komma att gälla också för den yttre stadszonen. Farhågorna besannades då ytterområdena, bl. a. Vålerenga, inkorporerades med staden år 1878.

I ringa mån kom trähusbebyggelsen att påverkas av gällande bestämmelser eller den ursprungliga tomtägarens villkor. Den omständigheten jämte byggherrarnas sociala hemhörighet — hantverkare och jämställda — föranleder författaren att karakterisera trähusbebyggelsen som ett uttryck för den folkliga byggnadskulturen, således i motsats till den hårdare reglerade i den egentliga stadsbebyggelsen. Gjesdal Christensen går emellertid längre än så, det totala Vålerengasamhället utnämns till "det folkelige svar på problemet by", dvs. stad och inte längre förstad (s. 38). Detta verkar dock litet för entusiastiskt bl. a. med tanke på vad som tidigare sagts om de runt om Vålerenga liggande industriernas betydelse för stadsdelen och dess utveckling (s. 14). Tankegångarna om folkligt resp. icke folkligt byggnadsskick går igen bl. a. i det avsnitt som behandlar byggandets finansieringsformer. Gjesdal Christensen ser med rätta murhusen i området som ett utslag av industrisamhällets kapitalistiska exploatering av arbetarbefolkningens bostadsbehov, en ofta steril kontrast till den äldre egnahemsgenerationens träbebyggelse med en "mänskligare" bio-fysisk miljö. Här säkrar hon i

varje fall sin tolkning av trähusbebyggelsen i Välerenga som en form av "folklig" stadskultur.

Analysen söker inte sitt fäste enbart i själva bebyggelsen. Med ett förhållandevis rikligt tabellmaterial redogör författaren bl. a. för den demografiska bakgrunden: ålders- och yrkesstrukturer, migration, hushålls- och familjestrukturer etc. Den metodiska likheten i detta avseende med anmälares Nöden i Lund är onekligen påfallande och åtskilliga jämförelser blir möjliga. Däremot har intervjumaterial inte anlitats i större utsträckning, men kanske kommer författaren att återkomma till detta om hon på allvar tar upp frågorna om olika urbana bebyggelseypers relation till människans möjligheter att skapa en positiv livsmiljö.

Helhetsdomödet om Gjesdal Christensens studie är mycket gott. Arbetet präglas i ovanligt hög grad av analytisk målmedvetenhet. Av inledningen och vissa andra avsnitt framgår författarens vilja och potentiella möjligheter att sätta in sitt objekt i ett vidare sammanhang. Hon bör vara välkommen tillbaka med en fortsättning på en intressant begynnelse. Det blir då rätta tillfället att taga upp de litet skissartade funderingarna kring miljö och stabilitet vilka dock redan nu har ett klart stimulansvärde för hennes kolleger i facket.

Juhani Lehtonens och Matti Räsänens undersökning om arbetarstadsdelen Haapaniemi i Kuopio har jag bara kunnat följa genom den tyska sammanfattningen. I detta fall är det därför svårt att bedöma de uppgivna resultatens validitet.

Allmänt kan väl sägas att det använda intervjumaterialet är för klen för de generella slutsatser som redovisas. I viss mån uppväges detta dels av en klok måttfullhet från författarnas sida, dels av att många iakttagelser synes verifieras av erfarenheter från andra håll. Personligen finner jag sammanfattningen väl värd att läsa och begrunda.

Författarna har valt att göra tre kronologiska snitt — 1925, 1947 och 1971 — en metod som anmälares anser vettig inte bara för att han tidigare har förordat den utan därför att den helt enkelt *måste* leda till ökad stringens. Man har också nyttjat en speciell frågelist och strävat efter ett kongruent svarsmaterial, vilket jag finner både befriande och vetenskapligt korrekt. Metoden skiljer sig på ett betryggande sätt från

en halvlitterär participant-observer-metod. I vilken utsträckning författarna har använt sig av arkivaliernas rikliga material för demografiska analyser är oklart. Kartografiskt redovisas invånarnas födelseorter utanför Kuopio medan viktiga uppgifter såsom om familjestrukturen och boendekontinuiteten saknas i överskådlig form. Sammanfattningen antyder dock att t. ex. migrationen blivit föremål för ingående studium.

I huvudsak uppkom arbetarbebyggelsen i Haapaniemi i anslutning till industrierna på 1920-talet. Liksom i Välerenga ett halvt sekel tidigare uppstod här en träbebyggelse i en och två våningar. Husen uppfördes i arbetarnas egen regi men under stadsmyndighetens överinseende. Folklig var denna miljö i varje fall på det viset att husen, boendeformen, trädgårdarna och den ekonomiska fastighetsstrukturen med byggnader också för husdjur motsvarade den östfinska landsbygdens. Miljön var således välanpassad för de talrika inflyttarna som därtill vid samtliga undersökningsperioder kom från ett trångt och närallgande omland. En hel del av hembygdens levnadsmonster kunde upprätthållas i den tämligen öppna arbetarstadsdelen. Till detta bidrog närheten till skog och sjö. Ännu 1971 uppfattade de tillfrågade haapaniemiborna området som en idealisk boendemiljö.

Förlorad blev emellertid landsbygdens självskrivna sociala identitet; umgänges- och festmönster genomgick samma förändringar som på de flesta andra håll, dvs. mot en centrering till den asociala primärfamiljen.

Också Lehtonen—Räsänens studie kunde ge anledning till jämförelser med anmälares Nöden i Lund. Av personligt intresse skall jag framhäva en punkt. Författarna uppger att arbetarna i Haapaniemi — en population på mellan drygt 1 000 och 2 000 personer — var föga engagerade i arbetarrörelsens politiska kamp. Detta är en direkt parallell till förhållandena i stadsdelen Nöden i Lund. Iakttagelsen hjälper till att underbygga formuleringen av ett intressant forskningsproblem — den politiska aktivitetens förhållande till en viss arbetarebefolknings kulturella bakgrund och miljö. Dvs. att Lehtonen och Räsänen med denna och andra iakttagelser medverkar till att draga upp riktlinjerna till det som kan bli både "nutids" och "etnolog" med inriktning på staden eller tätorten. Sammantagna med kompletterande förtjänster och brister utgör de bägge

norska och finska undersökningarna ett riktigt litet stimulanspaket.

Sven B. Ek

Nils Hallan: Jemter på Levangsmarknaden i 1680-årene. Skrifter utg. av Jämtlands läns biblioteks vänner 1. A.-B. Wisénska Bokhandeln. Östersund 1966, 62 s.

Holger Wichman och Gert Nylander: Skaltugan. En historik. Skrifter som ovan 2. Östersund 1968. 32 s., ill.

Sammanslutningen Jämtlands läns biblioteks vänner återupptog 1966 efter ett tioårigt uppehåll sin utgivningsverksamhet med ovannämnda båda skrifter, som tyvärr tidigare inte blivit omnämnda i denna tidskrift. Det var en förtjänstfull insats att låta den norske lokalhistorikern Nils Hallan publicera de handlingar från 1680-talets första år som belyser gränshandeln mellan Jämtland och Norge, inklusive det utförliga registret från 1683, som visar vilka varor som det året av jämtarna fördes till februarimarknaden i Levanger i Innherad i Norge. Dessa handlingar var tydligen inte kända av Janrik Bromé, när han skrev tredje delen av Jämtlands och Härjedalens historia (1954). Hallan har lämnat en allmänt orienterande inledning och dessutom har Per Nilsson-Tannér i en efterskrift gjort några randanteckningar till ortnamnen i registret. Det hade varit ändamålsenligt om en enkel kartskiss bifogats, utvisande Norgefarnas hemorter, i den mån dessa låter sig identifieras.

Själva registret har karaktären av en tulljournal, sådan de sporadiskt blivit bevarade även från andra håll vid denna tid, fastän visitationen här av praktiska skäl förlagts till marknadsplatsen. Ur kulturhistorisk synpunkt knyter sig huvudintresset till varusortimentet. Registret kompletteras av några kortfattade rapporter om motsvarande handel de närmast föregående åren.

Till de från Jämtland utförda stapelvarorna hörde korn, malt, mjöl, smör, kött och talg, men även rågbröd och messmör. Pälsvverk och skinn är rikt företrädade och därtill fjäder, väl efter vildfågel. Vidare förekommer lin, hampa och vadmal. Bland de olika järnprodukterna märkes de stora kittlarna för kokning av salt ur havsvatten och plåtar för tillverkning av sådana. Vidare

”järnstenar” (tyngder att använda vid havsfisaket), yxor, bössor etc.

En särskild ställning intar täljstensprodukterna. Notiserna om dem ökar vår kunskap om de bekanta brotten vid Handöl i Åre socken, där verksamheten eljest synes vara äldst känd genom Undersåkers tingslags sigill från 1659, på vilket man ser en man i färd med att tillverka en gryta eller mortel (bild hos Svante Höglin i Festskrift till Carl J. Hasselberg 1931, s. 254). De saluförda föremålen är kittlar och pannor men också i anmärkningsvärd omfattning kakelugnhällar. I stort antal förekommer ”bakstheiler”, varmed förstas hällar använda vid tunnbrödsbak. De ersatte, sedan man fått slutna ugnar, de äldre fristående järnhällarna på fötter. Sannolikt har väl även de särskilt specificerade ”senapskvarnarna” varit gjorda av täljsten, oftast var de eljest tillverkade av kalksten eller sandsten (John Granlund i Gastronomisk kalender 1968, s. 25).

Åtskilligt av marknadsgodset är säkerligen att betrakta som transitovaror. Det gäller väl i varje fall hälsingelärfet, kanske också en del av manufakturvarorna av järn och koppar. Plogbillar och hästskor exempelvis tillverkades emellertid av ålder i Härjedalen och upptages där 1670 bland exportartiklarna (Erik Modin i Medd. från Nord. mus. 1903, s. 158). De ofta förekommande slipstenarna uppfattas av Hallan och Nilsson-Tannér som komna från brotten i Orsa i Dalarna. Hur gamla dessa brott är, har dock hittills inte blivit klargjort. Olle Weirulf hänvisar för åldern endast till Linné och Hülphers (Orsaboken 1, 1959, s.34). Runda slipstenar, på den europeiska kontinenten kända från slutet av medeltiden, tillverkades även på andra håll i Sverige. Det låter tänka sig att härjedalingar eller jämtar importerade stenarna och försåg dem med den tillhörande veven. En slipstensvev ingår i Lillhärjedals sockensigill från 1600-talet (Modin, anf. arb., s. 156). Rolf Falck-Muus säger egendomligt nog, att man i Norge inte stött på den roterande slipstenen förrän på 1800-talet (Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, art. Brynestein, 1957, sp. 287).

Det som togs i retur till Sverige var bl. a. hästar, salt, sill, torkad fisk, franskt brännvin (konjak) och franska viner, tobak och åtskilliga kramvaror.

Den gamla vägen till Norge gick över Skalstugan och om denna färdled och rastställena vid den handlar den andra ovan angivna skriften. Det är en fängslande skildring, där Holger Wichman med lärdom och ackuratess bringar reda i de inte alltid så lättolkade notiser som möter i officiella dokument och i resande iakttagares berättelser. Skalstugan blev så småningom ett ganska namnkunnigt gästgiveri, särskilt sedan ordnad körväg även för sommarbruk tillkommit 1835. I skriften säges att man under 1800-talets andra hälft inte får ”intryck av någon större trafik, ofta bara ett par tre skjutsningar i månaden, under högsäsong något eller några tiotal”. Det är riktigt att Skalstugan inte hörde till de mera anlitade stationerna, men 1875 var dock antalet utgångna hästar 258 st. (Betänkande ang. skjutsväsendets ordnande 1877, Bil. s. 70). För forkörningen fick som bekant inte skjutsinrättningen anlitas (med några få undantag som här inte kommer ifråga).

Sedermera övergick mark och byggnader i engelsk ägo och blev av en förmögen börsmäklare i London använda för jakt och fiske som rekreation för hans familj och gäster. Förhållandet är inte ensamstående och man skulle önska att sådana relativt tidiga inslag av ett slags mellanfolklig samfärdsel hos oss ägnades större uppmärksamhet, såsom i någon mån redan skett i vårt västra grannland.

I början av detta århundrade förvärvades Skalstugan av bankdirektör K. A. Wallenberg och användes av honom på samma sätt som tidigare skett. I våra dagar har den blivit semesterhem för tjänstemän i företag som står den Wallenbergska familjen nära. Anläggningen äges och förvaltas av en särskild stiftelse.

Gösta Berg

Tage Hedborg: I sågverksrörelsens tjänst. Nordiska museet. Stockholm 1974. 252 s., ill.

Tage Hedborg föddes i Stockholm 1881 och tillbringade större delen av sitt arbetsföra liv i olika befattningar i den norrländska sågverksindustrin, huvudsakligen vid bolag efter Ångermanälven. Dit kom han sommaren 1897 för att bli bokhållare vid Brunne sågverk vid Kramfors och Ådalen lämnade han först 1945, då närmast efter femton år som platschef vid Lugnviks sågverk några kilometer från Brunne, på andra sidan äl-

ven. Mellan dessa båda årtal låg kortare anställningar i flera andra sågverksindustrier i distriktet och framför allt en dramatisk period (1915—1930) som egen företagare vid Noraströms sågverk vid Norafjärden, en knapp mil från älven.

När Nordiska museet nu i sin småskriftsserie Normus ger ut ett koncentrat av Tage Hedborgs memoarer känns det välkommet av flera skäl. Främst därför att den litteratur som hittills förelagt om Ådalens sågverksliv inte är helt lättillgänglig. Förutom några större krönikeartade framställningar har väl Birger Normans minnesbilder från Svanö, Ön, haft mest att ge den som intresserar sig för folklivet i denna älvdal, en av sågverksindustrins absoluta centra i landet. Nu har väl inte arbetarnas vardagsliv fått så stort utrymme hos Hedborg. Huvudintresset ägnas affärstransaktioner, bolagsöden, porträtt av framträdande sågverksdisponenter och skildringar av livet på älvdalens industriherrgårdar. Men det känns ändå värdefullt att Nordiska museet i en strävan att kartlägga svensk kultur i alla dess skiftningar denna gång låter en ledande affärsman berätta.

Om Tage Hedborg är en alltigenom typisk representant för Ådalens sågverksdisponenter är kanske tveksamt. Man får bilden av en reflekterande och känslig person med historiska och språkliga kunskaper och intressen. I sågverksrörelsens tjänst är ett utdrag ur en mycket omfattande serie memoarer som föreligger i manuskript. Hedborg skrev dessa memoarer till största delen på 1950-talet, då han var i sjuttioårsåldern. Urvalet har gjorts av Sven Vallmark. Denne omtalar i sitt förord att utdragen främst begränsats till Hedborgs utbildning och arbete inom sågverksindustrin, medan anteckningar om familjen och släkten samt även om originella och färgstarka personer i Ådalen endast till liten del medtagits.

Principen kan diskuteras. Kanske blir skildringen av affärstransaktionerna vid Noraström väl utförlig, medan de femton åren vid Lugnvik ges en rätt snäv behandling. Jag finner skildringen av släkt och vänner i Ådalen vid sekelskiftet kulturhistoriskt intressantare liksom de goda porträtten av sågverksindustrins lokala storer. Hedborg samarbetade tidvis nära med sådana även på riksnivå bekanta industrimän som Egil Unander-Scharin i Umeå och John Ekman på Väja-Dynäs och porträtterar dem liksom

andra mer originella kollegor. Boken hade knappast förlorat på fler människobeskrivningar.

Naturligt nog blir skildringen av tiden fram till första världskriget den kulturhistoriskt mest givande. En memoarförfattare har t. ex. 1930-talet för nära i tiden för att kunna extrahera det tids-typiska och anmärkningsvärda. Hedborgs skildring av tiden efter 1930 är också relativt mager och oinspirerad. Men ungdomsåren är desto livfullare beskrivna. Hedborg kom till Ådalen i en tid när sågverken var många och små och pionjär-årens anda ännu var levande. Ett tecken på att die Gründerzeit inte var avlägsen var de ännu talrika utländska sågverksägarna i området. De hade etablerat sig med utländskt kapital och expertis i en ny och synnerligen utvecklingsbar bransch. De flesta var norrmän (Burchardt på Kramfors, Mörch på Frånö, Christie på Rö och Gjørud på Björkå) men också holländare förekom (bröderna Versteegh). Konjunkturen på trävaror var snabbt växlande, omslagen mellan plötsliga förmögenheter och konkurser var hastiga. Oron fortsatte ännu under 1920-talet och först efter den svåra krisen i början av 1930-talet har sågverksbranschen i Ådalen systematiskt koncentrerats och sanerats.

Den som lyckades bemästra konjunkturen och kriser kunde emellertid stiga till ovanlig makt och rikedom och detta i sin tur kunde stundom stiga vederbörande åt huvudet. Hedborgs porträtt av Gustaf Erstad belyser detta. Erstad, som var av norsk härstamning, etablerade sig på Björknäs AB i början av 1900-talet och började under första världskriget att tjäna verkligt stora pengar. Han kom att motsvara den karikatyrmässiga bilden av en träpatron från denna tid. Han höll sig med flera våningar, bl. a. en i Stockholm, och en lantegendom i Uppland, och påstods ha makt att t. ex. låta tåget vänta vid den lokala järnvägsstationen endast genom att telefonera till stinsen, om han eller hans gäster blivit förse-nade. Hedborg berättar många dråpliga historier om denne representant för gulaschtidens livsföring, men menar också att Erstad inte var typisk för sin klass i Ådalen. Erstad förvandlades under kriget till en ekonomisk spekulant av stora mått, spekulationerna misslyckades och i början av 1920-talet fick han lämna alla sina industrier.

Ångermanälvens sågverkssamhällen tycks länge ha varit relativt lantliga, driften var mycket ojämn under året. Många kom till skiften

från torp och bondgårdar. Till det intensiva sommararbetet kom arbetare från Finland, både män och kvinnor. Sommararbetarna kunde återkomma år efter år, ibland i årtionden. De fasta arbetarna bodde i kaserner, i ett kök eller i ett kök och en kammare. På somliga lantliga sågverk saknades helt arbetarbostäder. Det gäller t. ex. om Hedborgs eget Noraström, vars arbetare var torpare i socknen.

Tage Hedborg lever ännu, 93 år fyllda, vid dessa memoarers publicerande. Han synes vara utrustad med ett mycket väl fungerande minne och detta tycks vara ett arv från modern, som blev över 100 år gammal med minnet väl i behåll. Mycket fina inslag i memoarerna är de konkreta minnesbilderna av heminredning, kläder och matvanor från seklets barndom. Särskilt den ingående skildringen av Nybo i Härnösand, morfaderns hem, är värd att nämnas. Minnesbilderna är ofta beledsagade av personliga kommentarer eller jämförelser med vår egen tids smak och vanor.

Bildmaterialet är viktigt i en bok som denna. Det är rikligt men kanske en aning monotont genom de många likartade interiörfotografierna från författarens olika hem. En karta över Ådalen med alla sågverken angivna hade ytterligare förhöjt värdet av denna fina memoarbok.

Mats Hellspong

Ake Stavenow: Nils Månsson Mandelgren. Utg. av Elisabet Stavenow-Hide-mark. Deutsches Referat. Nordiska museets Handlingar 79. Stockholm 1972. 187 s., ill.

Den, som tagit till uppgift att skriva en biografi över Nils Månsson Mandelgren (1813—1899), ställs snart inför svårigheten att på helt skilda områden värdera hans insatser. Här kommer självfallet författarens egna intressen och kunskaper att bli av stor betydelse. För framlidne Åke Stavenow föll det sig naturligt att i boken om Mandelgren lägga huvudvikten vid insatserna rörande svensk konst och slöjd. Stavenow var tidigare rektor för Konstfackskolan och verkställande direktör i Svenska slöjdföreningen, båda institutioner vars grund en gång lades av Mandelgren.

Biografien tar som utgångspunkt Mandelgrens barndom och ungdomsår i Ingelstråde (Skåne) och hans tidigt ådagalagda intresse för teckning och målning, vilket 1833 förde honom till Stockholm och Konstakademien där. Av akademiens dagbok framgår, att Mandelgren var en både flitig och skicklig elev och allt som allt ett lovande konstnärssämne.

Den främsta anledningen till att Mandelgren våren 1838 lämnade Stockholm för Köpenhamn, menar förf., var troligen utsikten att få studera målning för den berömde Wilhelm Eckersberg. Mandelgren kom dock snart till insikt om, att hans egen begävninng mer lämpade sig för teckning än för tavelmåleri. I Köpenhamn fick han dessutom grundligt lära sig konservera och restaurera konstverk, en färdighet som, skulle det visa sig, blev hans förnämsta inkomstkälla i framtiden.

Efter fyra år i Köpenhamn gav sig Mandelgren ut på en mer än årslång studieresa till bl. a. Tyskland, Italien och Frankrike, där han besökte museer, gallerier, kyrkor och konserveringsateljéer, allt för att vidareutveckla sig på konstens område. Den unge Mandelgren gjorde ständigt nya erfarenheter, vilka han vid återkomsten till Stockholm 1843 fortast möjligt ville omsätta i praktiken.

Förf. lämnar därefter delvis den kronologiska ordningen och tar i stället fasta på resultaten av de aktiviteter Mandelgren bedrev på olika områden. Stockholmsprojekt står som titel över några "världsfrämmande" byggnads- och stadsplaneprojekt som sysselsatte Mandelgren efter återkomsten till Stockholm. Bl. a. presenterade han ett ritningsförslag till en nybyggnad för Nationalmuseum, en märklig centralbyggnad i nygotisk stil, som dock aldrig blev mer än ett luftslott.

Med två andra projekt vid denna tid fick Mandelgren desto större framgång: 1844 en söndagsritskola för hantverkare (ursprunget till nuvarande Konstfackskolan) och 1845 grundandet av Svenska slöjdföreningen. Förf. pekar här på det nära sambandet mellan inrättandet av skola och slöjdförening och avskaffandet av skråväsendet samt införandet av näringsfrihet.

Mandelgrens intresse för hur teckningsundervisningen sköttes i vårt land samt utgivningen av hans läroböcker i ämnet behandlas utförligt av Stavenow. Kanske saknas ändå en kommentar

till Mandelgrens påstående, att teckningen är en art av skrivkonsten och hans uppfattning om bilden som en minst lika värdefull informationskälla som texten. Bakom detta döljer sig kanske till en del Mandelgrens egna svårigheter att i skrift uttrycka sig på korrekt svenska, men framför allt är det fråga om en övertygelse om bilden som ett pedagogiskt riktigt hjälpmedel i forskningens tjänst. I överensstämmelse härmed fick hans utgivna arbeten ett övermått av bilder, medan texten fick en mera underordnad betydelse.

Mandelgrens umgänge med Gunnar Olof Hyltén-Cavallius går tillbaka till 1844, samma år som Götiska förbundet upplöstes. Det var nämligen just i detta förbunds anda, som en förening för nationalitet inom konst och litteratur, kallad Konstnärsgillet, bildades av dessa båda drygt ett år senare. I Hyltén-Cavallius fick Mandelgren sin ende riktige vän och fram till den förres bortgång 1889 rådde dem emellan "en vänskap som man sällan möter; de tröstade varandra i motgången och uppmuntrade i framgången, de gav varandra goda och kloka råd inte minst i arbetet". Förf. anser dock, att Hyltén-Cavallius okritiska beundran för Mandelgren som vetenskapsman borde ha varit något mera dämpad.

I kapitlet Forskningsresor i Sverige möter man för första gången Mandelgren som fältarbetare. Tyvärr har förf. endast tagit fasta på de fem första forskningsresorna eller de varifrån Mandelgren hämtade material till planschverket *Monuments Scandinaves du Moyen Age*. Här hade det varit på sin plats att mera utförligt behandla hans omfattande och betydelsefulla forskningsresor fr. o. m. 1863. Under dessa resor samlade han in huvuddelen av det material, som skulle ligga till grund för hans livsverk, *Atlas till Sveriges odlingshistoria*.

Efter ett avsnitt om Mandelgrens kamp mot vandaliseringen av fornminnen och de medeltida kyrkorna, kommer förf. så fram till det som för etnologer och kulturhistoriker måste anses vara den utan tvivel viktigaste av Mandelgrens insatser, nämligen förberedelserna för att ge ut ett kulturhistoriskt bildverk om Sverige. Upptakten var planeringen och utgivningen av planschverket *Samlingar till svenska konst- och odlingshistorien* (2 h. 1866—68) och Mandelgrens vidgade intresse för allmogekulturen. Enligt *Nordisk familjebok* (band 7, 1907, Eichhorn) är texterna

i detta verk skrivna av Christofer Eichhorn (1837—1889), en uppgift som tycks ha förbigått Stavenow.

För sitt opus magnum Atlas till Sveriges odlingshistoria (2 h. 1877, 2 h. 1883—84) fick Mandelgren utstå mycken hård kritik. Allra fränast var kritiken från riksantikvarien Bror Emil Hildebrand, vilken på uppdrag av Vitterhetsakademien granskade uppläggningsplanen i samband med en ansökan om utgivningsanslag för denna. Enligt min mening hör riksantikvariens svar efter den ingående granskningen av atlasplanen till ett av de viktigaste forskningshistoriska dokument rörande svensk 1800-tals-etnologi, som vi äger. Hit bör då också räknas Mandelgrens gemäla i form av en pamflett mot Hildebrand, tryckt 1876.

Vad Hildebrand var mest ironisk över var just det "etnologiska" material, som skulle tas med i atlasplanen. Rörande en av underavdelningarna i planen, Redskap för boskapsskötsel, utbrister han överlägset: "Med sistnämnda redskap menas förmodligen dynggrepen, skoveln, mjölkpallen, kanske även piskan m. m." Men häri ligger Mandelgrens storhet: hans intresse för de vardagliga bruksföremålen hos tidens olika samhällsklasser. För även om Hyltén-Cavallius var den, som utarbetade atlasplanen i detalj, så var det sannolikt Mandelgren, som stod bakom hela planens inriktning på den materiella kulturen.

När sedan riksdagen 1876 avslög en motion om medel för utgivande av första atlashäftet, utbrast Hyltén-Cavallius i ett brev till Mandelgren: "Du är slagen, vi äro slagna och det är mycket illa. Men vad värre är att en fosterländsk fråga fallit och att den vetenskapliga forskningsinriktningen blivit undertryckt, som ännu i detta sista ögonblick kunnat — genom en etnologisk och kulturhistorisk undersökning av hela vårt land — rädda så många spår av våra fäders odling".

Bland Mandelgrens insatser bör också nämnas

de många föremålsförvärven till Stockholmsmuseerna. I ett intressant avsnitt i boken granskar förf. de insamlade föremålen och ställer sig bl. a. undrande inför Mandelgrens roll vid bortskänkandet av den Oxenstiernska rustkammaren på Tidö till Livrustkammaren. Om man får tro Mandelgren själv var det tack vare honom som gåvorna kom dit. När det gäller förvärven till Nordiska museet, vet vi med bestämdhet, att Mandelgren sålde föremål dit, föremål som han samlat in på sina resor.

I bokens sista kapitel ger förf. sitt slutomdöme om Mandelgren. Den bristfälliga skolbildningen och svårigheterna att i skrift uttrycka sig på korrekt svenska var länge ett handikapp för Mandelgren. Han var dock alltid "full av idéer och initiativ, kanske inte alltid så väl genomtänkta men ofta intressanta och ibland värda att genomföras". Stavenow fortsätter: "Mycket hann han med, som vår tid har anledning att tacksamt erkänna. Men oändligt mera borde han kunnat uträtta om samtiden, dvs. anslagsgivande myndigheter, riksantikvarier och andra museichefer förstått och understött hans otroliga energi och arbetslust, hans idealitet och förståelse för konst och kulturhistoriska värden".

Åke Stavenows bok om Mandelgren är berättande, stundom diskuterande, däremot inte probleminriktad. Trots de många och tvära kasten mellan skilda områden och tidsavsnitt har det lyckats förf. att hålla samman den löpande berättelsen. Däremot har behandlingen av atlasverket och Mandelgrens insatser som etnologisk fältarbetare getts alltför lite utrymme. Det är som etnolog och kulturhistoriker han idag fått betydelse för oss. Jag anser dock, att boken om Nils Månsson Mandelgren, vid sidan av Grandiens avhandling om Brunius, är den viktigaste personhistoriska skildringen inom svensk kulturhistoria på många år.

Bengt Jacobsson

KORTA BOKNOTISER

Dädesjö konfirmander 1878—1974.
Minnesalbum utg. av Kyrkorådet genom
Stig Pleijel. Dädesjö 1974. 88 s., ill,

För en del år sedan gjorde den tyske museimannen och etnologen Walter Hävernäck på grundval av en samling gruppporträtt av skolklasser en i sitt slag ny och intressant undersökning av pojkdräkten 1920—39 i sin hemstad Hamburg (omtalad i en rec. i *Rig* 1963 s. 42). Att det gällde den egna skolan hade underlättat möjligheten att få personliga uppgifter om de enskilda eleverna. Även i Sverige har skolbilder i mängd framkommit i de negativsamlingar som tillvaratagits efter äldre fotografier. Ett bristande värde ligger dock i att årtal, namn och ortsuppgifter i regel saknas. Inte minst ur den synpunkten finns anledning att fästa uppmärksamheten på det ovan angivna minnesalbumet från Dädesjö.

De kontinuerliga gruppbilderna av socknens konfirmandungdom ger ett enastående tillfälle att här studera dräktskickets utveckling under trekvarts sekel. I bokens förord har detta också framhållits av utgivaren som även meddelar, att 1920 började flickorna från ett glasbruk i socknen uppträda i vit konfirmanddräkt, en sed som 1926 helt hade slagit igenom. Men det återgivna fotomaterialet blir även värdefullt genom att fotograferingen före 1920 oftast skett vid annat tillfälle än själva konfirmationen och alltså kan ge en mera mångsidig bild av dräktskicket. För en närmare undersökning av de sociala skillnader som event. kan finnas är det då av särskild betydelse att i Dädesjöalbumet noggranna namn och ortsuppgifter anges för samtliga de avbildade.

Den ofta gjorda iakttagelsen, att vid dräktbyten är det ytterligheterna som mötas, bekräftas även här. Efter miniklänningar 1970 ("kort-kort" är en för svag karakteristik) kom följande år vita fotsida konfirmandskåpor inköpta av församlingen.

S.S.

Karl Olin: Chisago Lake-församlingen i Minnesota. Förteckning över de äldsta medlemmarna 1855—1867. Skrifter utg. av Emigrantinstitutet (red. U. Beijbom) 2. Växjö 1973. (2) + 177 s.

Emigrantinstitutet i Växjö har satt som sin främsta uppgift att samla källmaterial rörande emigrationen från Sverige och att göra detta tillgängligt för forskarna och allmänheten. Med outtröttlig energi och stor framgång har man särskilt sökt mikrofilma de bevarade kyrkoböckerna från de svensk-amerikanska församlingarna under 1800-talet. Därmed har den genealogiskt inriktade lokalhistorikern erhållit ett värdefullt material till sin tjänst.

Hembygdsforskaren, före tryckerifaktorn Karl Olin i Växjö har företagit årlånga forskningar i dessa svensk-amerikanska kyrkoböcker och nu givit ut en noggrann förteckning över medlemmarna i den äldsta Augustana-församlingen vid Chisago Lake, "Karl Oskars och Kristinas" kyrka. Församlingen, som grundades 1854, har en kyrkobok (motsvarande vår svenska husförhörskort), som går från 1855 till 1867. Födelse-, vigsel- och dödböcker började föras först 1859. De många personuppgifterna har kontrollerats med de i Sverige förda husförhörslängderna. Ett kombinerat person- och ortregister åtföljer förteckningen. Dessutom har Emigrantinstitutets föreståndare, dr U. Beijbom, inlett arbetet med en uppsats om de svensk-amerikanska kyrkoböckernas användbarhet för emigrations- och släktforskaren; han har därvid hämtat sitt material från församlingarna i Chicago.

Den omsorgsfullt uppgjorda förteckningen bör särskilt glädja hembygdsforskarna i de socknar (huvudsakligen i Kronobergs län) som här beröras. Men arbetet har även ett allmänt intresse som ett dokument från och om församlingsbildandet i emigrationens barndom.

Hg Pl.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- Blå välling — sur sill. Vällingklockor och vällingklocksramsor* av Mats Rehnberg. 24:—
- Vad skall vi göra med de blanka gevär? 15 kapitel ur soldaternas liv* av Mats Rehnberg. 32:—, inb. 38:—
- Bygd och yttervärld* av Sigfrid Svensson 10:—
- Snickare, schatullmakare och ebenister i Stockholm* av Erik Andrén hft 54:—, inb. 60:—
- Nils Månsson Mandelgren* av Åke Stavenow 44:—
- Eskimo Marriage* av Rolf Kjellström 65:—
- Folkdräkter* av Anna-Maja Nylén hft 50:—, inb 56:—
- Kalmar, Karolinska borgarhus i sten* av Manne Hofrén 44:—
- Hjälpreda vid kulturhistorisk byggnadsinventering* av Sander Rosén 10:—
- Herdar och husdjur* av Mátyás Szabó 34:—
- Studier i svenskt repslageri* av Allan Nilson 40:—
- Svensk Jugend* av Elisabet Stavenow-Hidemark 17:50
- Spelkort* av John Bernström 7:—
- Bruksherrgårdar i Gästrikland* av Hans Beskow 45:—
- Gunnar Olof Hyltén-Cavallius som etnolog* av Nils-Arvid Bringéus 20:—
- Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk* av Per Brahe, utg. och kommenterad av John Granlund och Gösta Holm 68:—
- Villabebyggelse i Sverige 1900—1925* av Elisabet Stavenow-Hidemark 68:—
- Die Geschichte des schwedischen Pfluges* av Ragnar Jirlow 38:—
- En Södergrabb växer upp* av Cyrus Wallén 11:90
- Klackarna i taket. Om halling och jössehäradspoliska* av Mats Rehnberg 7:—
- Smycken i svensk ägo* 24:—
- Skansens örtagård/Skansens herb garden* av Gösta Berg och Lisa Bauer 12:—
- Från mjölk till ost. Drag ur den äldre mjölkhushållningen i Sverige* av Gustav Ränk 34:—
- Gardiner och gardinuppsättningar. En kulturhistorisk studie* av Gunnel Hazelius-Berg 12:50
- Generationsväxlingen inom romantikens klassicism* av Sten Lundwall 40:—
- Alberget och Oakhill på Djurgården* av Martin Olsson 62:—
- Kring en lotsgårds historia* av Ragnar Wirsén 34:—
- Ljusen på gravarna* av Mats Rehnberg 48:—
- Gubbhyllan* av Per Anders Fogelström och Arne Björnstad 20:—
- Övergången från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken* av Filip Hultblad 60:—, inb. 75:—
- Hovmålaren Carl Fredrik Torselius tapetmålarkbok* redigerad av Sigurd Wallin 35:—
- Äldre svenska spannmålsmått* av Nils Sahlgren 38:—
- Tapeter 1500—1900 i Nordiska museet* av Sigurd Wallin 11:—
- Bakom polisens kulisser* av Gustaf Adolf Blomberg 9:—

Priser exkl. moms

Nya böcker från
NORDISKA MUSEET

Simrishamn

En gammal stad på Österlen

av Erik Andréén

Pris 19: 50

I Sölvesborg på 1800-talet

av Rut Liedgren

Pris 55: 25

Träskoadel

En etnologisk undersökning av lancashiresmedernas arbets- och levnadsförhållanden på Ramnäs bruk vid tiden kring sekelskiftet 1900.

av Barbro Bursell

Pris 58: —

Kulturvård och samhällsbildning

av Sverker Janson

Pris inb. 75: —

I sågverksrörelsens tjänst

av Tage Hedborg

I pocketserien Normus, pris 15: —

Samtliga priser exkl. moms.

Genom bokhandeln eller direkt från Nordiska museet, 115 21 Stockholm.